

Notat 2006–10

Forprosjekt Tilleggsnæringer
– avklaring av driftsgranskingenes representativitet
for mindre bruk

Otto Sjelmo
Kristin Stokke
Siv Karin Paulsen Rye
Björg Vandvik Øyen
Therese Hunstad
Erland Kjesbu

Tittel	Forprosjekt Tilleggsnæringer – avklaring av driftsgranskingenes representativitet for mindre bruk
Forfattere	Otto Sjelmo, Kristin Stokke, Siv Karin Paulsen Rye, Bjørg Vandvik Øyen, Therese Hunstad, Erland Kjesbu
Prosjekt	Tilleggsnæringer i driftsgranskingene (C421)
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2006
Antall sider	47
ISBN	82-7077-650-5
ISSN	0805-9691

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

Data for tilleggsnæringer har vært publisert i NILFs *Driftsgranskinger for jord- og skogbruk* i flere år. Innsamling og bearbeiding har gradvis blitt bedre, men har ikke vært tilfredsstillende i forhold til et raskt økende behov for spesifiserte data. I forbindelse med Landbruks- og matdepartementets arbeid for å utvikle og evaluere mer samlede strategier for landbruksrelatert næringsutvikling på bygdene, har behovet for bedre data blitt ytterligere aktualisert.

Arbeidet med en fornyelse av NILFs statistikk for tilleggsnæringer er nå i gang som et eget utviklingsprosjekt i NILF, der innhenting, bearbeiding og presentasjon av tilleggsnæringsdata foretas etter ny og forbedret modell fra og med regnskapsåret 2005. Dette er en stor oppgave, og det vil ta tid å skaffe tilfredsstillende data fra flere av de viktige driftsformene for tilleggsnæringer.

I dette notatet presenteres resultatene fra et forprosjekt for NILFs satsing mot forbedret statistikk for tilleggsnæringer. I forprosjektet har vi spesielt sett på driftsgranskningenes representativitet for mindre jordbruksbedrifter. I den anledning ble 245 gårdbrukere på mindre bruk telefonintervjuet.

Som beskrevet i notatet, er det en del usikkerhetsmomenter i grunnlaget for beregningene. Dette må det tas hensyn til når resultatene tolkes og brukes.

Vi takker gårdbrukerne som velvillig lot seg intervjuet, og stille regnskap til disposisjon for analyse. Vi takker også SSB for imøtekommenhet med flere spesialkjøringer av data for oss, og for å svare på mange spørsmål.

Erland Kjesbu, Kristin Stokke, Siv Karin Paulsen Rye og Otto Sjelmo har vært prosjektgruppe, med sistnevnte som leder. Bjørg Vandvik Øyen og Therese Hunstad foretok telefonintervjuene og innhentet regnskaper for analyse. Kristin Stokke har skrevet kapittel 4, og Siv Karin Paulsen Rye har skrevet kapittel 5. De øvrige kapitlene er skrevet av Otto Sjelmo. Utenom prosjektgruppa har Finn Andersen, Torbjørn Haukås og Eva Øvren lest gjennom manuskriptet og kommet med gode råd. Agnar Hegrenes har vært kvalitetssikrer og Gerd Hultin har klargjort notatet for trykking.

Oslo, mai 2006
Ivar Pettersen

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 INNLEDNING.....	3
1.1 Bakgrunn for prosjektet.....	3
1.2 Formål for prosjektet.....	5
2 DATAKILDER OG METODE	7
2.1 Data hentet inn av NILF	7
2.1.1 Driftsgranskingene.....	7
2.1.2 Spesialundersøkelsene	8
2.1.3 Intervjuundersøkelse blant mindre bruk	8
2.1.4 Regnskapsgjennomgang	9
2.2 Andre norske data.....	9
2.2.1 Statens landbruksforvaltning (SLF).....	9
2.2.2 Statistisk sentralbyrå (SSB)	9
2.2.3 Innovasjon Norge.....	9
2.3 Internasjonal faglitteratur	10
2.4 Tilleggsnæringer på bebodde bruk som ikke er med i SSBs utvalgsgrunnlag til landbruksundersøkelsene	10
2.5 Kvalitetssikring av datamaterialet.....	10
3 PRESENTASJON AV DATA FRA DRIFTSGRANSKINGENE OG ANDRE DATAKILDER.....	11
3.1 Driftsgranskingene	11
3.2 Statistisk sentralbyrå (SSB).....	13
3.2.1 Tilleggsnæringer på landbrukseiendommer med jordbruksdrift.....	14
3.2.2 Tilleggsnæringer på landbrukseiendommer uten jordbruksdrift.....	15
3.3 Statens landbruksforvaltning.....	16
4 PRESENTASJON AV DATA FRA INTERVJUUNDERSØKELSEN.....	19
4.1 Bruk uten tilleggsnæring	19
4.2 Bakgrunnsvariabler for bruk med tilleggsnæring.....	20
4.3 Geografisk fordeling av bruk med tilleggsnæring.....	21
4.4 Tilleggsnæringer på mindre bruk	22
4.4.1 Økonomidata.....	22
4.4.2 Tilleggsnæringens økonomiske betydning for familien	24
4.5 Kombinasjoner av tilleggsnæringer	27
5 SAMMENLIGNING AV RESULTATER.....	29
5.1 Driftsgranskingene, SSB og intervjuundersøkelsen.....	29
5.2 Erfaringer og resultater fra innhenting av regnskap for analyse	32
6 DISKUSJON.....	35
6.1 Datakilder og metode	35
6.2 Tilleggsnæringene når strukturen i jordbruket endres.....	36
6.3 Tilleggsnæringene når driftsmåten endres	37
6.4 Tilleggsnæringene når landbruksdrifta legges ned.....	37
6.5 Sammenligning med metodikken i driftsgranskingene.....	38
6.6 Erfaringer med telefonintervju som metode.....	38

7 VIDERE OPPGAVER.....	41
REFERANSER.....	45
VEDLEGG.....	47

Sammendrag

Fra 2001-2004 gikk nær en femdel av antallet bruk i 2001 ut av tilskudsregisteret hos Statens landbruksforvaltning (SLF). Brukene var små, og avgangen størst innen driftsformer med relativt lav andel av tilleggsnæringer. Samlet arbeidsinnsats i tilleggsnæringer gikk mye ned på landsbasis. I følge driftsgranskingene øker tilleggsnæringer på de gjenværende driftsenhetene så mye at den samlede verdiskapingen likevel mest sannsynlig øker.

I landbrukspolitikken har det de seinere årene blitt lagt vekt på å stimulere til ny næringsvirksomhet relatert til landbruksressursene. Gjennom blant annet bygdeutviklingsmidler er det gitt betydelig bidrag til annen virksomhet enn tradisjonelt jordbruk. Gjennom en del datakilder har vi noe kunnskap om omfang og resultater av disse tilleggsnæringerne, men det er betydelig interesse for å øke kunnskapen om dette.

Et hovedmål for dette prosjektet har vært å avklare om driftsgranskingene er representative også for de brukene som har for liten økonomisk aktivitet til å komme med i utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene. Et annet mål har vært å avklare forekomst og betydning av tilleggsnæringer på bebodde landbrukseiendommer som ikke er med i tilskuddsstatistikken til SLF. Det har også vært et mål å vurdere i hvilken grad driftsgranskingene er egnet som utgangspunkt for en statistikk for tilleggsnæringer, og å vurdere hvilke andre kilder vi kan hente data fra til en slik statistikk.

Driftsgranskingene viser at det er liten sammenheng mellom driftsoverskudd i jordbruket og brukerfamiliens nettoinntekt på den ene siden, og driftsoverskudd i tilleggsnæring på den annen side. Det er heller ingen klar sammenheng ved inndeling av materialet etter arbeidsomfang i jordbruket. Det gjelder både andelen av bruk med tilleggsnæring og resultatnivået for tilleggsnæringerne. Dette er en indikasjon på at bruk i nærmeste størrelsesintervall over og under det utvalget som i praksis er gjort for driftsgranskingene, også har tilleggsnæringer i noenlunde samme omfang og skala som i driftsgranskingene.

En konsekvens av dette er at det med stor sannsynlighet er lite av tilleggsnæringer på de aller minste av de mindre brukene i tilskuddsstatistikken. I utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene fant vi at 51 prosent av brukene hadde tilleggsnæringer i 2004. I en intervjuundersøkelse blant brukere på mindre bruk i tilskuddsstatistikken, kom vi fram til at andelen bruk med tilleggsnæring, i gjennomsnitt lå på 28 prosent. Hvis det øvre sjiktet i denne gruppa ligger nær 51 prosent, må det nedre sjiktet ligge vesentlig under 28 prosent.

Det er entydig at andelen av bruk med tilleggsnæringer er lavere på de mindre brukene i alle landsdeler. Dette viser at driftsgranskingene ikke kan sies å være representative for de brukene innen SLFs tilskuddsstatistikk som har for liten økonomisk aktivitet til å komme med i utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene.

I 2004 var det ca 80 000 bebodde landbrukseiendommer som ikke var med i utvalgsgrunnlaget, verken for NILFs, SLFs eller SSBs jordbruksstatistikk. Det er et betydelig omfang av tilleggsnæring på skogbrukseiendommer uten jordbruksdrift, mens forekomst og betydning av tilleggsnæringer til jordbruk på de øvrige av disse eiendommene sannsynligvis er meget liten. For å fastslå dette med større grad av sikkerhet, trenges det en egen undersøkelse blant disse brukene. Når det gjelder skogbrukseiendommer uten jordbruksdrift, har SSB gjort undersøkelser over sysselsetting og omsetning i tilleggsnæringer, som viser at omfanget er vesentlig.

Siden driftsgranskingene er basert på regnskapsgjennomgang, gir de det beste utgangspunktet for en statistikk for tilleggsnæringer. Kvaliteten av beregningsresultatene kan likevel styrkes ved å benytte data fra SSB i tillegg. Et eksempel på det er at SSBs data synes å vise at andelen av bruk med tilleggsnæringer øker med økende mangfold i jordbruksdrifta. Driftsgranskingene viser delvis samme resultater, men på dette punktet er utvalget for lite til at noe sikkert kan sies. Hvis disse observasjonene er gyldige for utviklinga framover, kan vi forvente at der jordbruksdrifta spesialiseres får tilleggsnæringerne dårligere kår. Motsatt vil tilleggsnæringerne ha større mulighet til å utvikle seg der det satses på mangfold. Ofte tenker da heller ikke brukerne så nøye over hva som er landbruk, og hva som er *tillegg* til landbruk.

Det er aktuelt å tilpasse og utbedre driftsgranskingene, og helst også arbeide for en tilpasning mellom SSBs landbruksundersøkelser og driftsgranskingene. Det kan også være aktuelt å koble dette materialet med annet statistikkmateriale fra SSB. Data fra SSB ser i hovedsak ut til å bekrefte de resultatene vi kommer fram til gjennom driftsgranskingene. Data fra SLF og fra andre mer sektorpregede kilder kan også være aktuelle som kilder for grunndata, som kvalitetssikring, eller som supplement til driftsgranskingene.

Driftsgranskingene viser at det er mest av tilleggsnæringer på Østlandet, mens vi i intervjuundersøkelsen fant mest blant de mindre brukene i Trøndelag. I driftsgranskingene er det minst tilleggsnæringer i Nord-Norge, mens intervjuundersøkelsen viste at det var minst på Vestlandet. SSBs undersøkelser viser mest tilleggsnæringer på Østlandet og minst i Nord-Norge, som i driftsgranskingene. SSBs totaltall viser at 32 prosent av brukene har tilleggsnæringer, og ligger dermed mellom driftsgranskingene og intervjuundersøkelsen. Dette er naturlig, siden SSB inkluderer alle bruk, mens driftsgranskingene har sett på de mest aktive og intervjuundersøkelsen på de minst aktive brukene.

I sammenligningen av data fra driftsgranskingene og intervjuundersøkelsen, fant vi godt samsvar, men vi så også at intervjuundersøkelsen ga en mindre andel bruk med maskinkjøring og utleiehus, og en større andel andre tilleggsnæringer. Også dette er naturlig, siden mindre bruk mest sannsynlig har mindre av maskiner og utstyr. Vi ser at i gjennomsnitt utgjør driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer på de mindre brukene ca 2/3 av driftsoverskuddet på bruk som er representert i driftsgranskingene. Maskinkjøring, turisme og utleiehus ligger noenlunde på dette forholdet, mens andre typer tilleggsnæringer ligger lavere i andel.

I driftsgranskingene registrerer vi også kombinasjoner av flere typer tilleggsnæringer. Ulempen ved kombinasjoner er at det er vanskelig å splitte resultatet mellom de ulike tilleggsnæringerne. Dette gjør det også vanskelig å sammenligne data fra driftsgranskingene med data fra andre kilder. Dette er en svakhet med driftsgranskingsmaterialet som vil bli forsøkt endret fra og med 2005-statistikken.

I kapittel 5 er det referert fra prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m.fl., 2006), der 11 regnskaper ble analysert, og resultatene fra analysene ble sammenholdt med resultatene fra de samme brukene i intervjuundersøkelsen. For enkeltbruk var det til dels svært store avvik. Ser vi derimot på resultatene fra de 11 brukene i gjennomsnitt, hadde forskjellene jevnet seg ut, og avvikene var relativt små. Unntaket var næringsinntekt fra jord- og skogbruk, hvor det ble store avvik. Regnskapsanalysene viser dermed at kvaliteten på data fra intervjuundersøkelser (og sannsynligvis også spørreskjemaer), kan være usikre.

I forhold til målene for prosjektet, må det konkluderes med at driftsgranskingene ikke er representative for de mindre brukene, men at driftsgranskingene ellers er et godt utgangspunkt for en statistikk om tilleggsnæringer. Prosjektet har også vist at det med stor sannsynlighet er lite av tilleggsnæringer på bebodde landbrukseiendommer som har for liten jordbruksaktivitet til å komme med i tilskuddsstatistikken til SLF.

1 Innledning

Det skjer en knoppskyting med grunnlag i de tradisjonelle landbruksnæringene. Av driftsgranskingene som Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) utfører, ser det ut til at veksten i tilleggsnæringer har vært spesielt markant siden 2002. Tallene i Tabell 1.1 viser driftsoverskuddet i tilleggsnæringer i gjennomsnitt for alle bruk i driftsgranskingene. I perioden fra 1998 til 2004, har driftsoverskuddet økt med 56 prosent.

Tabell 1.1 Driftsoverskudd i tilleggsnæringer, gjennomsnitt for alle bruk i driftsgranskingene

Ar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Driftsoverskudd	20 800	22 500	21 400	21 400	24 800	27 300	32 400

Kilde: NILF (2005a)

Veksten i disse nye næringsaktivitetene har på noen bruk blitt så stor at tilleggsnæringen, i alle fall økonomisk sett, har blitt viktigere enn den tradisjonelle landbruksdrifta. Kanskje er det da som påpekt i arbeidsnotatet «Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk» fra Nordlandsforskning (Rønning, 2004), at tilleggsnæringene har gjort seg fortjent til en mer positiv og motiverende betegnelse enn noe med «tillegg».

Spørsmålet om terminologi på dette området er nevnt i flere sammenhenger, og er også diskutert under arbeidet med dette forprosjektet. Spørsmålet vil bli tatt opp i samarbeid med blant andre Landbruks- og matdepartementet (LMD) og Statistisk sentralbyrå (SSB) i forbindelse med utviklingsprosjektet for bedret statistikk for tilleggsnæringer.

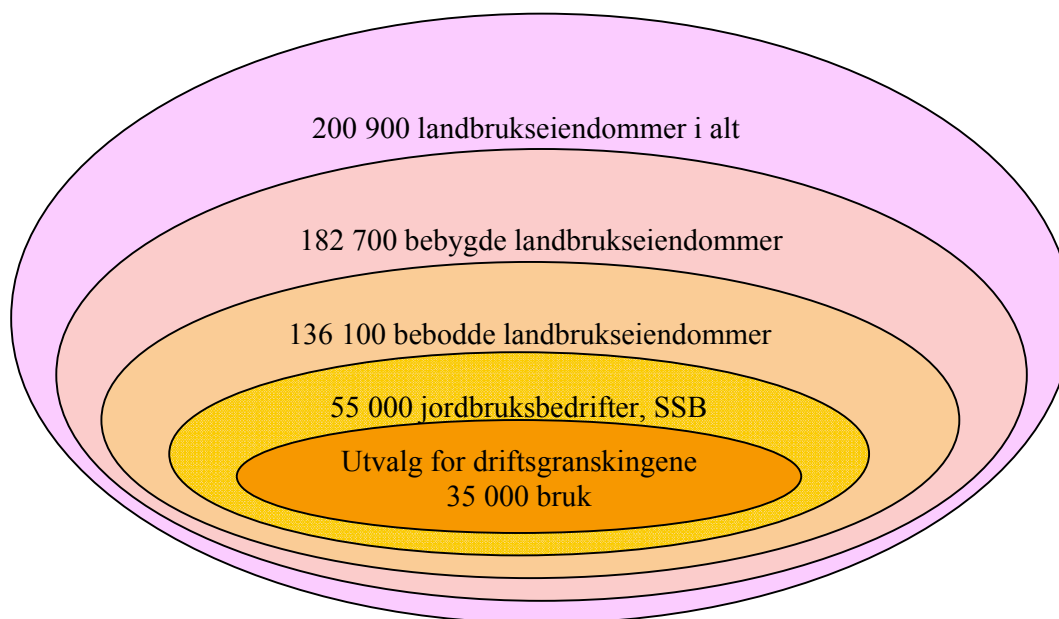
1.1 Bakgrunn for prosjektet

Over lengre tid har antallet gårdsbruk gått ned. Bare siden 1979 er antallet driftsenheter i jordbruket mer enn halvert (SSB, 2005). Folketallet på bygdene har av denne grunn

også gått ned, selv om mange av dem som sluttet i jordbruket har funnet seg arbeid i annen virksomhet på bygdene.

Som et ledd i LMDs arbeid for å modernisere landbrukspolitikken, og utvikle mer samlede strategier, ble satsingen Landbruk Pluss lansert i forbindelse med jordbruksforhandlingene i 2003, St.prp. nr. 70 (2002-2003) (AAD, 2003). Denne satsingen ble fulgt opp i statsbudsjett for 2005 der det ble lagt føringer for modernisering av BU-ordningen (LMD, 2004). Fylkesmennene ble tillagt ansvaret for å koordinere utformingen av en strategi for landbruksrelatert næringsutvikling i sin region, og å koordinere bruken av de fylkesvise BU-midlene. Parallelt med utarbeidelsen av regionale strategier ble det også utarbeidet en nasjonal strategi for landbruksrelatert næringsutvikling. Et sterkere fokus på næringsutvikling på bygdene har også økt behovet for bedre statistikk på dette området.

I følge SSB (2002) var det 200 900 landbrukseiendommer i alt i år 2000. Av disse var 182 700 bebygde, og 136 100 av disse var bebodde. De ca 35 000 brukene med størst økonomisk aktivitet i jordbruket¹ er med i utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene. Disse brukene er dermed dekket av årlig statistikk. For 2004 hadde SSB (2005a) 55 700 driftsenheter med i sine landbruksundersøkelser.² Figur 1.1 viser skjematisk de forskjellige kategoriene av bruk. Vi ser at det finnes et stort antall landbrukseiendommer uten aktiv jordbruksdrift. Disse brukene er ikke med i nyere landbruksstatistikk, men kan likevel ha et potensial for verdiskaping. Den siste fullstendige landbrukstillingen var i 1989. Mye har endret seg siden da.

Figur 1.1 Kategorier av landbrukseiendommer

Kilde: SSB (2002); SSB (2005) og SLF (2005)

¹ Utvalget for driftsgranskingene skjer blant bruk i tilskuddsstatistikken som har Standard Dekningsbidrag (SD) over 8 ESU (European Standard Unit), som er ca 80 000 kroner. «Mindre bruk» er de brukene som har mindre enn 80 000 kr i SD

² I SSBs statistikk er jordbruksbedrift definert slik: «Gardsbruk med eiga jordbruksdrift. Jordbruksdrift omfattar dyrking av jordbruksvekstar, dyrking av hagebruksvekstar eller husdyrhold».

Det skjer en betydelig strukturrasjonalisering i landbruket. Antall driftsenheter går ned, og var i 2004 kommet ned på 55 700. Det er 44 prosent i forhold til landbrukstellingen i 1979. Beregnet ut fra data i Resultatkontrollen (BFJ, 2005), har leid areal i perioden 1979 til 2003 økt med 74 prosent. Mens antallet driftsenheter har gått ned, og leiearealet på disse driftsenhetene har økt, har både samlet jordbruksareal og samlet antall landbrukseiendommer over 5 dekar vært noenlunde uforandret i hele 25-årsperioden.

Fra driftsgranskingene vet vi at det er forskjeller mellom landsdeler når det gjelder andelen av bruk med tilleggsnæringer.³ I 2004 (NILF, 2005) var for eksempel denne andelen 61 prosent for Østlandet, 53 prosent for Trøndelag, og mellom 38 og 43 prosent for de andre landsdelene. Gjennomsnitt for landet lå på 51 prosent.

Med tanke på regional og sentral strategiutvikling og også oppfølging av tiltak, er det viktig å kjenne til hvordan forskjellige driftsformer av tilleggsnæringer fordeler seg geografisk. Det er også av betydning å vite noe om hva som skjer med tilleggsnæringene når landbruksdrifta reduseres eller faller bort.

Strukturendringene i landbruket, og innsatsen som er satt inn fra LMD med tanke på tilleggsnæringsutvikling på bygdene, fører til sterke endringer også når det gjelder ring-er til landbruket. Disse endringene er det viktig å fange opp i en årlig statistikk, både for å ha bedre oversikt over utviklingen, og for å kunne tilpasse virkemidler for å stimulere utviklingen i ønsket retning. NILF er i gang med å videreutvikle driftsgranskingene med dette for øye. Det prosjektet som beskrives i dette notatet er et forprosjekt for NILFs arbeid fram mot en bedre statistikk for tilleggsnæringer.

1.2 Formål for prosjektet

Dette forprosjektet dreier seg i hovedsak om tilleggsnæringer, men skal også registrere annen næringsaktivitet og brukerfamiliens lønnsinntekter. Prosjektet er gjennomført delvis i kombinasjon med prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m.fl., 2006).

Hovedmål for prosjektet har vært å:

1. avklare om driftsgranskingene er representative også for de brukene innen tilskuddsstatistikken til SLF som har for liten økonomisk aktivitet til at de kommer med i utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene
2. avklare forekomst og betydning av tilleggsnæringer på bebodde landbrukseiendommer som ikke er med i tilskuddsstatistikken til SLF
3. vurdere i hvilken grad driftsgranskingene er egnet som utgangspunkt for en statistikk for tilleggsnæringer
4. vurdere hvilke andre kilder vi kan hente data fra til en statistikk for tilleggsnæringer

Med andre ord kan vi si at prosjektets overordnede problemstilling er hvordan vi på best mulig måte kan lage en bedre statistikk for tilleggsnæringer til landbruket. Vi har ovenfor nevnt noen av de viktigste datakildene for en slik statistikk, og vi har valgt NILFs driftsgranskinger som et naturlig utgangspunkt for statistikken. Driftsgranskingene har data fra den største delen av det aktive landbruket, og har også den grundigste registreringen av data, ved at regnskapene fra alle deltakerbruk gjennomgås og analyseres. Det vil sannsynligvis likevel være behov for forbedringer og tilpassinger i driftsgranskingene, både i registreringsfasen, analysefasen og rapporteringsfasen.

---

³ De brukene som er med her har minst 10 000 kroner i driftsoverskudd, eller 100 000 kroner i eiendeler, eller 200 timer i arbeid på tilleggsnæringer.

2 Datakilder og metode

I dette forprosjektet har vi først og fremst sett på forekomsten av tilleggsnæringer i driftsgranskingene og på de mindre brukene i tilskuddsstatistikken. Totalt var det 15 800 driftsenheter i utvalgsgrunnlaget for mindre bruk i 2004. Selv om utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene på ca 35 000 bruk er viktigst for en helhetlig undersøkelse av tilleggsnæringer, vil de mindre brukene likevel utgjøre et betydelig tillegg. Vi har ellers blant annet sett på data fra SSBs landbruksundersøkelser.

Ved oppbygging av ny statistikk på området tilleggsnæringer, vil det være aktuelt å tilpasse og utbedre statistikk som allerede finnes, slik som driftsgranskingene og SSBs undersøkelser om tilleggsnæringer. Kobling med datamateriale fra andre kilder kan også være en mulighet, og kan være aktuelt både som grunndata, som kvalitetssikring av data fra driftsgranskingene, eller som supplement til en årlig statistikk for tilleggsnæringer.

2.1 Data hentet inn av NILF

Driftsgranskingene i jord- og skogbruk har sammen med NILFs spesialundersøkelser en lang historie bak seg, og vil være hovedkilden til data om tilleggsnæringer. I tillegg er det for dette prosjektet gjennomført telefonintervju med 245 brukere på mindre bruk. Fra Sjelmo m.fl. (2006) har vi også data fra regnskapsanalyser av en del av de samme brukene som var med i intervjuundersøkelsen.

2.1.1 Driftsgranskingene

De årlige driftsgranskingene utføres på grunnlag av et utvalg på ca 950 av 35 000 bruk med standard dekningsbidrag over ca 80 000 kroner. Data fra dette utvalget dekker et stort spekter av det yrkesaktive jordbruket, og har siden 1997 spesifiserte data for tilleggsnæringer. En analyse av dette materialet sier noe om hvordan tilleggsnæringer fordeles seg på størrelsesgrupper av jordbruksdrift, på driftsformer innen jordbruket, på landsdeler og i forhold til forskjellige driftsformer både innen jordbruk og tilleggsnæringer. Resultater fra analysen er vist i kapittel 3.1.

2.1.2 Spesialundersøkelsene

Spesialundersøkelsene har i lang tid tatt for seg nisjeproduksjoner og spesielle forhold som driftsgranskingene ikke dekker, og som det var ønskelig å få nærmere kunnskap om. Denne virksomheten i mer målrettet form, kan være med på å avklare omfang og struktur innen en del av de nye næringsaktivitetene.

2.1.3 Intervjuundersøkelse blant mindre bruk

I Tabell 2.1 er fordelingen av mindre bruk i SLFs tilskudsregister vist på landsdelsnivå. For å skaffe oversikt over tilleggsnæringer i denne bruksgruppen, ble det gjennomført telefonintervju med et utvalg av brukerne. Fordelingen av bruk ble i utgangspunktet gjort i forhold til antallet mindre bruk i vedkommende landsdel, men likevel slik at ingen av de områdene NILF har delt landsdelene i, kom ut med mindre enn 20 brukere som skulle intervjues. I tillegg ble det i Trøndelag intervjuet 27 brukere ekstra, som ledd i prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m.fl., 2006). Vestlandet har kommet ut med lavest representativitet. Dette kan være en årsak til uventede resultater for denne landsdelen. Resultatene fra intervjuundersøkelsen er ellers behandlet i kapittel 4.2.

Tabell 2.1 Representativitet i intervjuundersøkelsen

Landsdel	Totalt antall bruk i SLFs statistikk	Antall mindre bruk ¹⁾ i SLFs statistikk	Antall bruk i intervjuundersøkelsen	Representativitet i forhold til mindre bruk, %
Østlandet	21 823	6 583	76	1,15
Agder og Rogaland	7 349	2 115	40	1,89
Vestlandet	11 219	4 272	42	0,98
Trøndelag	7 704	1 588	67	4,22
Nord-Norge	4 691	1 258	20	1,59
Sum	52 786	15 816	245	1,55

1) Se fotnote 1, kapittel 1.21

Kilde: SLF (2005) og Sjelmo m.fl. (2006)

Den største oppgaven i dette prosjektet har vært å skaffe data om tilleggsnæringer på mindre jordbruksforetak. Dette er bruk i SLFs tilskudsregister som har for liten økonomisk aktivitet til å komme med i utvalget for driftsgranskingene. Det vil si at de har et standard dekningsbidrag i jordbruket som er mindre enn 8 ESU, ca 80 000 kroner.

Det ble totalt gjennomført telefonintervju med 245 brukere, fordelt over hele landet. For å eliminere feilkilder, var det i hovedsak bare to personer som foretok alle intervjuene. Med dette ønsket vi å minske faren for ulike personlige oppfatninger og spørsmålstillinger fra intervjuerne.

Vi fikk lister over aktuelle bruk til undersøkelsen fra SLF. Listene inneholdt enkelte andre organisasjonsformer enn enkeltmannsforetak, og disse ble eliminert fra ringelista. Brukere født før 1938 ble heller ikke kontaktet.

Selve ringingen ble gjennomført både på dagtid og kveldstid. Dette fordi vi både ønsket å snakke med brukere som var heime på dagtid, og med brukere som var borte/ute om dagen. Av de vi fikk svar hos, var det 21 som ikke ville svare på noen spørsmål, eventuelt la på telefonen da de fikk høre hva det gjaldt. Erfaringene fra telefonrunden er at folk stort sett er vennlige og positive til å svare.

Vi opplevde at svært få brukere hadde god kjennskap til regnskapet sitt. Spørsmålene om omsetning og driftsresultat var vanskelig for dem. Dette kan være en svakhet med

metoden. Gjennom disse dybdeintervjuene, som hver tok mellom 45 min og 1 time, kunne intervjuerne imidlertid stille en del kontrollspørsmål, for sammen med intervjuobjektet å komme fram til mest mulig riktige resultater. Det virker som brukerne har bedre oversikt over omsetningen enn over driftsresultatet. Arbeidsforbruket var også vanskelig å anslå for svært mange. Intervjuguiden er vedlagt som vedlegg 1.

2.1.4 Regnskapsgjennomgang

I forbindelse med prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m. fl., 2006), ble 11 regnskap fra de brukerne som ble intervjuet hentet inn og analysert. Analysene sier mest om påliteligheten av resultater som oppnås ved intervju av brukerne. Som metodikk betraktet, er erfaringene fra regnskapsgjennomgangen nyttig også for dette prosjektet. Se kapittel 5.2.

2.2 Andre norske data

Et av målene for dette prosjektet var å vurdere hvilke kilder vi kan hente data fra til en forbedret statistikk for tilleggsnæringer. Vi nevner her de mest aktuelle, men det finnes også mange andre datakilder som vil være til nytte når mer spesielle driftsformer skal beskrives.

2.2.1 Statens landbruksforvaltning (SLF)

Landbruksregisteret i SLF inneholder oversikt over alle landbrukseiendommer i Norge. Se Figur 1.1. I tilskuddsstatistikken til SLF finner vi data om driftsformer og struktur i jordbruket. Vi kan finne data om de jordbruksbedriftene som ikke kommer med i den kategorien bruk som driftsgranskingene henter sitt utvalg fra, og vi kan finne informasjon om bruk som har gått ut av tilskuddsstatistikken i seinere tid. Vi kan også finne den geografiske fordelingen av forskjellige kategorier bruk. Data fra SLF er altså viktige, selv om de ikke direkte inneholder data om tilleggsnæringer.

2.2.2 Statistisk sentralbyrå (SSB)

SSB samler inn opplysninger om tilleggsnæringer til jordbruk annet hvert år. I landbruksundersøkelsen 2004, ble det hentet inn 2003-data om tilleggsnæringer i forbindelse med skogeiendommer. I SSBs statistikk ligger det mye informasjon om antall bruk og arbeidsforbruk i forskjellige driftsformer av tilleggsnæringer. SSBs definisjon og inndeling av tilleggsnæringer ligger nokså nært den som brukes i driftsgranskingene, selv om skillelinjene mellom tilleggsnæringer og jordbruk er noe forskjellige. Informasjonen vi finner hos SSB, kan også være en kvalitetssikring når det gjelder *utviklingen* innen de forskjellige driftsformene for tilleggsnæringer. SSB har imidlertid bare statistikk for bruk med et visst omfang av jordbruksproduksjon, og som derfor kan defineres som driftsenheter. Antall driftsenheter i SSBs grunnlag for utvalg utgjør 2 500 – 3 000 bruk i tillegg til de brukene som er med i SLFs tilskuddsregister. Dette er små driftsenheter som av en eller annen grunn ikke oppnår eller søker om tilskudd.

2.2.3 Innovasjon Norge

Innovasjon Norge gjennomfører årlig en kundeeffektundersøkelse blant de som mottar tjenester fra dem. Den består av en førundersøkelse som gjennomføres året etter at tilsgagnet fra Innovasjon Norge er gitt, og en etterundersøkelse gjennomført 4 år etter. Dette er telefonintervju av et utvalg av kundene, og har som formål å:

- bidra til forbedring og utvikling av Innovasjon Norges virksomhet (internt formål)
- dokumentere overfor omverdenen at man får igjen noe for de pengene som er investert i Innovasjon Norges aktiviteter

Det er Nordlandsforskning og Oxford Research som har gjennomført disse undersøkelsene. Etter å ha diskutert dette med Oxford Research over telefon, har vi kommet til at det er lite i deres undersøkelse vi kan bruke for vårt formål.

Også Innovasjon Norge har vi vært i kontakt med per telefon. De utarbeider en årlig rapport over «Fylkenes bruk av BU-midler». Her finnes oversikt over antall søknader, antall innvilgede tilsagn og innvilget beløp. Problemet er at ett og samme prosjekt kan inngå flere ganger i rapporten. Rapporten har heller ikke noen totalsum over år. Innovasjon Norge følger SSBs inndeling når de splitter tallene etter type tilleggsnæring de har støttet, men også disse tallene er vanskelig å bruke.

2.3 Internasjonal faglitteratur

Det finnes mye om tilleggsnæringer i internasjonal litteratur. Her nevner vi bare en oversikt over litteratur om tilleggsnæringer til landbruk i Storbritannia. McNally (2001) har i en artikkel i *Journal of Rural Studies* en oversikt over litteratur om tilleggsnæringer til landbruket i Storbritannia.. Hun sier at undersøkelser om tilleggsnæringer gjerne gir svært forskjellige resultater med hensyn til hvor utbredt tilleggsnæringene er. Hun oppsummerer også at et svært vanlig resultat av litteraturstudier om tilleggsnæringer, er at en finner mer av tilleggsnæringer på store bruk. I Storbritannia som i Norge er leiekjøring/-arbeid og utleie av bygninger av de største tilleggsnæringene.

McNally (2001) brukte data fra de britiske driftsgranskingene (Farm Business Survey). Datainnsamlingen er beskrevet i en omfattende manual, se for eksempel DEFRA, (2004). Omfattende analyser av tilleggsnæringer (farm diversification activities) er også utført av m.a. University of Exeter og University of Plymouth (Centre for Rural Research, University of Exeter, 2003).

2.4 Tilleggsnæringer på bebodde bruk som ikke er med i SSBs utvalgsgrunnlag til landbruksundersøkelsene

For denne gruppen landbrukseiendommer finnes det lite statistikk, både over landbruk og tilleggsnæringer. I følge SSB disponerer disse landbrukseiendommene lite jordbruksareal ut over de arealene som er bortleid til driftsenhetene SSB har med i sitt utvalgsgrunnlag.

SLF har navn og adresse til bruk som har redusert eller lagt ned drifta, og derfor har gått ut av tilskuddsstatistikken. En undersøkelse blant disse vil kunne være ett bidrag til å få oversikt over tilleggsnæringer på bruk som ikke er i aktiv drift.

2.5 Kvalitetssikring av datamaterialet

SSBs undersøkelser om tilleggsnæringer til jord- og skogbruk vil både fungere som datakilde for driftsenheter som ikke dekkes av driftsgranskingene, og som kvalitetssikring av driftsgranskingsdata og data fra intervjuundersøkelsen blant mindre bruk. Både norske og utenlandske forskningsinstitusjoner har studert forekomst og omfang av tilleggsnæringer. Resultater fra slike studier vil være nyttige bidrag til evalueringen av de resultatene som kommer fra NILF og SSB på dette området.

3 Presentasjon av data fra driftsgranskingene og andre datakilder

---

Data fra driftsgranskingene gir oss oversikt over tilleggsnæringer fra et utvalgsgrunnlag som utgjør ca to tredeler av bruk i drift på landsbasis.

3.1 Driftsgranskingene

Av de 947 brukene i driftsgranskingene i 2004 var det 480 som hadde tilleggsnæring. Driftsgranskingsmaterialet viser at det er liten sammenheng mellom driftsoverskudd i jordbruket, lønnsinntekter og brukerfamiliens nettoinntekt på den ene siden, og driftsoverskudd i tilleggsnæring på den annen side. Se Tabell 3.1. Unntaket er gruppa bruk med underskudd i jordbruket. Dette er ei relativt lita gruppe, og resultatene er derfor tilsvarende usikre. I de dataene som presenteres her, hadde ett bruk i denne gruppa spesielt høye inntekter fra tilleggsnæring. Uten dette ene bruket ville gruppa ha ligget på gjennomsnittet for de andre gruppene.

Tabell 3.1 Driftsoverskudd i tilleggsnæring (TN), lønnsinntekt og nettoinntekt, etter driftsoverskudd i jordbruk på bruk med tilleggsnæring, 2004. Kroner

Driftsoverskudd jordbruk, i følge driftsgranskingene	Antall bruk	Driftsoverskudd, jordbruk	Driftsoverskudd, TN	Lønnsinntekt	Nettoinntekt
Under 0	25	- 41 478	91 104	272 778	442 327
0 – 99 999	83	60 798	55 753	265 853	449 102
100 000 – 199 999	119	151 476	67 785	201 139	474 618
200 000 – 299 999	116	249 374	57 149	179 143	529 715
300 000 – 399 999	81	349 182	70 879	152 518	577 001
400 000 eller mer	56	566 390	47 054	166 112	790 561

Kilde: NILF (2005b)

Bruk med tilleggsnæringer ser generelt ut til å oppnå et tillegg i nettoinntekta som nesten tilsvarer driftsoverskuddet fra tilleggsnæringen. I gjennomsnitt for de 480 brukene med tilleggsnæringer i driftsgranskingene for 2004 var driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer 62 500 kroner, og nettoinntekta 535 000 kroner. For de 467 brukene som ikke drev med tilleggsnæringer, var nettoinntekta 480 000 kroner. Lønnsinntektene var 22 000 kroner høyere på bruk uten tilleggsnæringer, og driftsoverskudd fra jordbruket 5 000 kroner lavere. Arbeidsinnsatsen i jordbruket var den samme i begge gruppene. I Tabell 3.2 er bruk uten tilleggsnæring inndelt etter driftsoverskudd i jordbruket, slik som i Tabell 3.1 og Tabell 3.3. Arbeidsinnsatsen i jordbruket kan sammenlignes med tilsvarende tall i Tabell 3.3. Lønnsinntekt og nettoinntekt kan sammenlignes med tallene i Tabell 3.1.

Tabell 3.2 Arbeidsinnsats i jordbruket, lønnsinntekt og nettoinntekt, etter driftsoverskudd i jordbruk på bruk uten tilleggsnæring, 2004.

Driftsoverskudd jordbruk, i følge driftsgranskingene	Antall bruk	Driftsoverskudd jordbruk, kroner	Arbeid i jordbruket, timer	Lønnsinntekt, kroner	Nettoinntekt, kroner
Under 0	17	-50 642	1 243	391 040	473 123
0 – 99 999	78	62 072	1 809	335 688	460 221
100 000 – 199 999	121	153 986	2 868	209 745	412 788
200 000 – 299 999	126	246 413	3 178	193 025	448 369
300 000 – 399 999	71	345 749	3 235	176 036	545 845
400 000 eller mer	54	511 289	3 866	132 081	649 577

Kilde: NILF (2005b)

I Tabell 3.3 ser vi at det i driftsgranskingsmaterialet også er vanskelig å påvise noen klar sammenheng mellom driftsoverskudd i jordbruket og forekomsten av bruk med tilleggsnæringer. Bortsett fra gruppa med underskudd i jordbruket, ser det heller ikke ut til å være slik at når arbeidsinnsatsen i jordbruket er lav, øker den i tilleggsnæringene. Det er snarere slik at arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer er noenlunde stabil, uansett omfanget av jordbruksdrifta.

Tabell 3.3 Arbeidstid i tilleggsnæring, gruppert etter driftsoverskudd i jordbruket. 2004

Driftsoverskudd i jordbruk, driftsgranskingene	Antall bruk i følge bruk	Arbeidstimer, jordbruk	Arbeidstimer, tilleggsnæring	Andel bruk med tilleggsnæring, %
Under 0	25	2 097	487	60
0 – 99 999	83	1 981	206	52
100 000 – 199 999	119	2 720	191	50
200 000 – 299 999	116	3 269	182	48
300 000 – 399 999	81	3 457	250	53
400 000 eller mer	56	3 645	177	51

Kilde: NILF (2005b)

Heller ikke når vi delte inn bruk med tilleggsnæring etter arbeidsomfang i jordbruket, fant vi noen klar sammenheng. Bortsett fra gruppa med 1 000 – 1 999 timer og gruppa med mer enn 5 000 timers arbeidsinnsats i jordbruket, var driftsoverskuddet fra tilleggsnæringene ganske likt for alle gruppene. Se Tabell 3.4.

Tabell 3.4 Resultat i tilleggsnæring (TN) etter arbeidsinnsats i jordbruket. 2004

Arbeidstimer i jordbruket	Antall bruk	Familiens arbeid i jordbruket, timer	Leid arbeid i jordbruket, timer	Familiens arbeid i TN, timer	Driftsoverskudd i TN, kroner
Under 1 000	37	606	92	116	57 372
1 000 – 1 999	73	1 173	310	310	88 465
2 000 – 2 999	137	2 049	447	231	59 321
3 000 – 3 999	142	2 742	698	179	59 504
4 000 – 4 999	62	3 246	1 128	168	51 544
5 000 eller mer	29	3 818	1 984	304	56 003

Kilde: NILF (2005b)

Konklusjonen på gjennomgangen av driftsgranskingsmaterialet må være at det ikke gir noen indikasjon på at omfanget av tilleggsnæring er vesentlig annerledes på mindre enn på større bruk innenfor det størrelsesintervallet driftsgranskingene dekker. Dette gjelder både andelen av bruk med tilleggsnæring og resultatnivået for tilleggsnæringen. Dette bekreftes av Rønning (2004), som fant at det var liten eller ingen sammenheng mellom driftsoverskudd i jordbruket og driftsoverskudd i annen næring (næringsvirksomhet utenom landbruk).

I materialet til driftsgranskingene har bruk over gjennomsnittsstørrelse vært noe overrepresentert. Likevel har vi hittil hatt lite data fra de aller største brukene og fra samdrifter. Fra og med 2005-materialet vil denne situasjonen være forbedret. Veksten i antall store bruk og i antall samdrifter er sterk. Det gjør at også etterspørselen etter data for disse gruppene har økt.

3.2 Statistisk sentralbyrå (SSB)

I sine landbruksundersøkelser (utvalgstillinger) har SSB annethvert år spørsmål om tilleggsnæring. I disse undersøkelsene hentes det inn data fra driftsenheter i jordbruket, der det altså er et visst minstemål av økonomisk aktivitet i jordbruket.

Landbrukseiendommer uten registrert jordbruksdrift har hittil falt utenom SSBs landbruksundersøkelser, men SSB hadde i 2004 en skogbruksundersøkelse der det også ble spurt om tilleggsnæringer. Dette gjaldt skogeiendommer uten jordbruksdrift. SSB har dessuten en del statistikk som er til nytte for å kartlegge potensialet for landbruksrelatert næringsvirksomhet. Det gjelder både oversikt over jordbruksarealer og over bygninger på landbrukseiendommer. Kobling med annen statistikk vil antakelig også kunne vise forekomster av næringsvirksomhet knyttet til de mange eiendommene det her er snakk om.

3.2.1 Tilleggsnæringer på landbrukseiendommer med jordbruksdrift

Det er interessant å legge merke til at data fra SSB (2006) ser ut til å bekrefte de resultatene vi har kommet fram til gjennom driftsgranskingene. I kapittel 1.1 går det fram at 51 prosent av brukene som er representert i driftsgranskingene driver med tilleggsnæring, mens bare 28 prosent av de minste brukene som er med i SLFs tilskuddsstatistikk har tilleggsnæringer. I Tabell 3.5 er resultatene fra SSB satt opp etter jordbruksareal på brukene. Andelen av bruk med tilleggsnæringer ligger lavere hos SSB enn hos NILF, og er helt tydelig minst på de minste brukene, men ganske lik i størrelsesgruppene 100–199 og 200–499 dekar.

Tabell 3.5 Antall jordbruksbedrifter og andel med tilleggsnæring, etter areal

Jordbruksareal i drift, dekar	Antall jordbruksbedrifter 2003	Antall med tilleggsnæring	Andel med tilleggsnæring, %
Under 50	8 491	2 147	25
50 – 99	11 965	3 621	30
100 – 199	18 773	6 767	36
200 – 499	16 662	7 416	38
500 eller mer	2 338	1 309	56
I alt	58 229	21 260	37

Kilde: SSB (2006) og egne beregninger

Det kan være flere grunner til at andelen bruk med tilleggsnæringer ligger lavere i SSBs undersøkelser enn i driftsgranskingene. Selv om SSB grupperer en del næringsaktivitet til tilleggsnæring, som NILF inkluderer i jordbruk, er det en gruppe bruk med inntekter fra festeavgifter som vi ikke kan se er inkludert i SSBs statistikk. Denne gruppa er med under tilleggsnæringer i driftsgranskingene. Det viser seg dessuten ofte at regnskapsanalyser avdekker tilleggsnæringer som brukeren selv ikke tenkte på som tilleggsnæring. Noe av grunnen kan være at inntekter fra tilleggsnæring etter skattereglene må overstige 30 000 kroner før det er påkrevd å skille dem ut fra jordbruksinntektene. SSB baserer sine undersøkelser på spørreskjema. Det krever at bonden er bevisst på at han driver med tilleggsnæring. SSBs undersøkelser får av den grunn kanskje ikke fullstendige registreringer, spesielt blant bruk med relativt lite omfang på tilleggsnæringene. Resultatet kan bli at andelen bruk med tilleggsnæring blir underregistrert, mens en overvekt av bruk med mye tilleggsnæringer registreres. Hvis dette er riktig, kan det også være en del av forklaringen på at SSBs statistikk ligger vesentlig høyere enn driftsgranskingene når det gjelder arbeidsforbruk på bruksnivå i tilleggsnæringer.

I Tabell 3.6 har vi referert tall fra SSB (2006), og sortert driftsformene etter andel bruk med tilleggsnæringer. Det interessante her er at andelen av bruk med tilleggsnæringer ser ut til å øke med økende mangfold i jordbruksproduksjonen. Tilsvarende sortering av data fra driftsgranskingene (NILF, 2005b), viser mer uklare resultater.

Tabell 3.6 Andel jordbruksbedrifter med tilleggsnæring, etter driftsform. Prosent

Driftsform	Andel bruk med tillegg- snæring. Data fra SSB	Andel bruk med tillegg- snæring. Data fra NILF
Hagebruksvekster	26	-
Storfe, kjøttproduksjon	27	42
Sau	27	54
Storfe, melkeproduksjon	30	46
Korn og oljevekster mv.	34	60
Svin og fjørfe	34	-
Øvrige grovfordyr	35	-
Blandet husdyrhold	38	46
Øvrige jordbruksvekster	39	-
Storfe, melk-/kjøttprod.	41	47
Blandet planteproduksjon	43	-
Komb. plante-/husdyrhold	43	-

Kilde: SSB (2006) og NILF (2005b)

Kvaliteten på resultater fra driftsgranskingene når det gjelder tilleggsnæringer, kan åpenbart styrkes ved å benytte data fra SSBs større utvalg i tillegg. I driftsgranskingene er det bare driftsformgruppa melk og melk/storfekjøtt, med henholdsvis 126 og 296 deltakerbruk, som er store nok til å gi noenlunde sikre resultater. Gruppa med blandet husdyrhold har 118 deltakerbruk, gruppa med korn har 90, gruppa med sau har 82, og de andre gruppene har mindre enn 50 deltakerbruk hver.

3.2.2 Tilleggsnæringer på landbrukseiendommer uten jordbruksdrift

I 2004 var det ca 80 000 bebodde landbrukseiendommer som ikke var med i utvalgsgrunnlaget verken for NILFs, SLFs eller SSBs jordbruksstatistikker. Bortsett fra at disse brukene er med i SLFs Landbruksregister, har de ikke vært med i noen form for landbruksstatistikk siden de fullstendige landbrukstellingene i 1979 og 1989.

Nedlegging av bruk fører til at antallet bebodde landbrukseiendommer uten jordbruksdrift er økende. Nedleggingen fører også til at samlet arbeidsinnsats både i jordbruket og i tilleggsnæringer går ned.

Det er grunn til å anta at det aller meste av nyttbart jordbruksareal er i drift. Fra SSB har vi fått opplyst at i Landbrukstillingen for 1989 var 792 000 dekar ute av drift. Av dette var 681 000 dekar på driftsenheter der det ikke var areal i drift, eller at jordbruksarealet i drift var mindre enn 5 dekar. Dette dreier seg sannsynligvis for det meste om romslige tomter, med areal som egner seg dårlig til jordbruksdrift, eller ligger slik til at det er uaktuelt for utleie til jordbruksformål. På driftsenheter med minst 5 dekar i drift, var 111 000 dekar ute av drift. Dette dreier seg sannsynligvis mest om jord som er brattlendt, med dårlig arrondering, dårlig drenering, vanskelig tilgjengelighet etc. Annen jord er for det alt vesentligste utleid til driftsenheter i drift. Det finnes altså svært lite jord på bruk uten aktiv jordbruksdrift som kan brukes til dyrking av plantevekster, enten det er i forbindelse med tilleggsnæringer eller annen virksomhet.

På de mange ubebodde landbrukseiendommene, der jorda vanligvis er bortleid, kan det også drives «tilleggsnæringer»⁴, for eksempel utleie av bygninger til forskjellige formål, eller utleie av jakt- og fiskerettigheter mv. I følge SSB (2002) fantes det 34 400

⁴ Næringsvirksomheten er relatert til landbrukseiendommen, men begrepet tilleggsnæring passer dårlig, siden det ikke drives noen form for basisnæring innen landbruk på eiendommen.

ubebodde våningshus/andre boligbygninger og 177 300 andre ubebodde bygninger på ubebodde landbrukseiendommer i 2000. Mange av disse boligene er antakelig i bruk som fritidsboliger. Hvis en ønsker å finne omfanget av næringsvirksomhet med disse bygningene som grunnlag, trenges det nye undersøkelser. For en del kan dette oppnås ved kobling av data fra ulike registre.

3.3 Statens landbruksforvaltning

I løpet av de fire årene 2001-2004, gikk ca 11 000 bruk, eller 18 prosent av antallet bruk i 2001, ut av SLFs tilskuddsregister. Storparten av disse brukene var små. Se Tabell 3.7. I perioden har reglene for tilskuddstildeling blitt endret slik at bruket må stå i foretaksregisteret for å være berettiget til tilskudd, det vil si ha en minste avgiftspliktig omsetning. Dette kan være noe av årsaken til at så mange bruk har blitt borte.

Det ser også ut til å være driftsformer med relativt liten andel av tilleggsnæringer som har størst avgang av bruk. Se Tabell 3.6. Når det likevel er så mye som 9 prosent av brukene som ble nedlagt, som er på 200 dekar eller mer, skyldes det at samdrifter og andre fellesforetak er med i datamaterialet. Årlig er det noen av disse som løses opp.

Tabell 3.7 Fordeling av nedlagte bruk i tidsrommet 2001-2004, etter størrelse og driftsform

Jordbruksareal, dekar	Andel, %	Driftsform	Andel, %
Under 50	39	Sauehold	32
50 – 99	32	Korn	26
100 – 199	20	Storfe, melk	19
200 eller mer	9	Storfe, kjøtt	11
Sum	100		100

Kilde: Egne beregninger på grunnlag av data fra SLF

Regnet etter landsdel var nedgangen størst for Vestlandet, der 22 prosent av antall bruk ble lagt ned i løpet av disse 4 årene. I Nord-Norge ble 20 prosent lagt ned, på Østlandet og i Agder/Rogaland 17 prosent og i Trøndelag 15 prosent.

Vi har sett av Tabell 3.5 at andelen bruk med tilleggsnæring er mindre når omfanget av jordbruksdrifta blir lite. Når det overveiende er mindre bruk som legges ned, reduseres ikke den samlede aktiviteten i tilleggsnæringer i landet i samme takt som avgangen av bruk. Fra driftsgranskingene vet vi at andelen av bruk med tilleggsnæringer i dette utvalget har økt fra 44 prosent av deltakerbrukene i 2001 til 51 prosent i 2004, og at driftsoverskuddet har økt fra 46 200 kroner til 62 500 kroner per bruk med tilleggsnæring.

På grunnlag av tallene i avsnittet ovenfor, kan vi beregne samlet driftsoverskudd fra tilleggsnæringer i utvalget for driftsgranskingene. Siden avgangen av bruk er størst blant mindre bruk, lar vi antall bruk i utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene være 35 000 både i 2001 og 2004. For 2001 får vi da 711 mill. kroner ($35\,000 \cdot 0,44 \cdot 46\,200$) i samlet driftsoverskudd fra tilleggsnæringer. Tilsvarende får vi 1 115 mill. kroner ($35\,000 \cdot 0,51 \cdot 62\,500$) for 2004. Hvis statistikken er riktig, har samlet driftsoverskudd fra tilleggsnæringer i dette utvalgsgrunnlaget økt med $1\,115 - 711 = 404$ mill. kroner på landsbasis fra 2001 til 2004. Hvis det totalt for alle bruk i drift skulle være en nedgang i samlet driftsoverskudd fra tilleggsnæringer, måtte altså nedgangen på grunn av bruksnedleggelse, hovedsakelig blant mindre bruk, være på minst 404 mill. kroner. Når 11 000 bruk la ned jordbruksdrifta i perioden, kan vi regne med at vel 3 000 av dem

hadde tilleggsnæring. Skulle disse 3 000 brukene hatt et samlet driftsoverskudd på 404 mill. kroner, måtte det gjennomsnittlig driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer på disse brukene ha ligget på ca 135 000 kroner. Det er langt over det gjennomsnittet vi har funnet både for bruk i utvalget for driftsgranskingene, og for mindre bruk.

I en undersøkelse av arbeidsinnsatsen i landbruket, fant SSB (2006) at arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer gikk ned med 917 årsverk á 1845 timer fra 1999 til 2003. Likevel er det sannsynlig at den samlede *verdiskapingen* i tilleggsnæringer stiger, eller i det minste ikke synker.

De brukene som legger ned jordbruksdrifta blir borte fra statistikkgrunnlaget, men en del av dem fortsetter kanskje likevel med «tilleggsnæringen», slik at nedgangen i samlet sysselsetting kanskje heller ikke blir så stor som statistikken viser.

4 Presentasjon av data fra intervjuundersøkelsen

4.1 Bruk uten tilleggsnæring

For å kartlegge utbredelsen og omfanget av tilleggsnæringer på mindre bruk, telefonintervjuet vi 245 tilfeldig utvalgte bruk før jul 2005. Av disse brukene var det totalt 176 som ikke hadde noen form for tilleggsnæring. Disse ble spurt om det var aktuelt for dem å starte med tilleggsnæring. Tabell 4.1 viser svarene.

Tabell 4.1 Planer om å starte tilleggsnæring på bruk som ikke har det i dag

Svar	Antall	Prosent
Har planer om å starte	7	4
Vurderer kanskje å starte	15	8
Har ingen planer	154	88
Sum	176	100

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Tabell 4.2 Fremtidsutsiker for jordbruket på garden

Jordbruket om 5 år	Antall	Prosent
Utvide dagens drift	17	10
Fortsatt drive som i dag	106	60
Legge om drifta	18	10
Legge ned drifta	35	20
Sum	176	100

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Dette viser at svært få vurderer tilleggsnæring som et aktuelt alternativ. Brukerne ble også spurt om hvilke fremtidsutsikter de ser for jordbruket på gården sin. Her tenker vi et femårsperspektiv. Tabell 4.2 viser resultatene.

Vi ser at hele 60 prosent av brukerne tror at jordbruket på gården de neste 5 årene fortsatt vil bli drevet som i dag, mens 20 prosent tror jordbruksaktiviteten blir lagt ned. Ti prosent tror jordbruksaktiviteten blir utvidet, mens like mange tror den blir lagt om. Vi skal ikke se videre på disse brukene i dette prosjektet, selv om det kunne vært mulig. Ved for eksempel å gjøre koblinger på svarene mot andre registre, kunne en helt sikkert finne interessant informasjon.

4.2 Bakgrunnsvariabler for bruk med tilleggsnæring

Av de 245 brukene vi ringte til, var det 69 med tilleggsnæring. I dette kapitlet vil vi kort beskrive noen bakgrunnsvariabler for de som driver tilleggsnæring. Vi vil både se på jordbruksdriften og familieforholdene. For å si noe om omfanget av jordbruksproduksjonen på disse brukene, bruker vi data fra SLF. Her har vi tilgang til tilskuddstatistikken, og vi bruker tall for søknadsomgangen 31. juli 2004.

Husdyr

Av de 69 brukene med tilleggsnæring, var det 34 som søkte om produksjonstilskudd til husdyr. Flere bruk hadde flere husdyrslag. Tabell 4.3 viser hvor mange bruk som søkte om tilskudd til ulike dyreslag, og hvor mange dyr disse hadde i gjennomsnitt. Tabellen viser at det er lite husdyr på disse brukene.

Tabell 4.3 Omfanget av husdyr på bruk med tilleggsnæring

Dyreslag	Antall søkere	Prosent	Dyr pr bruk
Storfe: - Ammekyr	3	4	2
- Øvrig storfe	4	6	4
- Melkekyr	0	0	
Sau	29	42	97
Geit	2	3	2
Gris	1	1	30
Fjørfe	5	7	8

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Areal

Alle brukene søkte om areal- og kulturlandskapstillegg. Fordelingen mellom de ulike vekster, og gjennomsnittlig areal per bruk er vist i Tabell 4.4.

Tabell 4.4 Arealbruken på bruk med tilleggsnæring

Vekst	Antall søkere	Dekar pr bruk
Gras	53	68
Korn og oljevekster	26	62
Potet	9	3
Frukt og bær	2	3

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Tolv brukere oppga at de hadde fulldyrka areal og/eller beite som var ute av drift. I gjennomsnitt var dette arealet 7 dekar pr bruk.

Økologisk drift

Det var bare 4 av de 69 brukerne som søkte om tilskudd til økologisk drift. Hos alle gjaldt dette tilskudd til areal. Ingen av dem hadde husdyr.

Familieforhold

Det ble også stilt spørsmål om antall personer i husholdningen på gården. Tabell 4.5 viser fordelingen av antall barn under 17 år som bodde heime.

Tabell 4.5 Antall barn i familiene som driver med tilleggsnæring

Antall barn	Antall familier	Prosent
0	37	54
1	9	13
2	17	25
3 eller flere	6	8
Sum	69	100

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Vi ser at over 50 prosent av familiene ikke har barn boende på gården. Antall voksne i husholdningen fordelte seg som i Tabell 4.6. Her ser vi at hele 84 prosent av husholdningene består av 1 eller 2 voksne.

Tabell 4.6 Antall voksne i familiene som driver med tilleggsnæring

Antall voksne	Antall familier	Prosent
1	16	23
2	42	61
3 eller flere	8	12
Ukjent	3	4
SUM	69	100

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

4.3 Geografisk fordeling av bruk med tilleggsnæring

De 69 brukene som drev med tilleggsnæring, utgjorde 28 prosent av brukene som var med i intervjuundersøkelsen. Tallene på fylkesnivå er så usikre og tilfeldige, at vi ikke skal kommentere disse. Deler vi inn i landsdeler, blir fordelingen som vist i Tabell 4.7. Vestlandet skiller seg ut, med desidert minst utbredelse av tilleggsnæring. Både driftsgranskingene og tall fra SSB viser en lignende tendens, om ikke så sterk. Vestlandet hadde lavest representasjon i undersøkelsen. Dette kan ha påvirket resultatet. Blant de mindre brukene ser det ut til å være mest av tilleggsnæringer i Trøndelag.

Tabell 4.7 Antall ringt til, og antall og andel med tilleggsnæring (TN) i de ulike landsdelene

Landsdel	Antall ringt til	Antall med TN	Prosent med TN
Østlandet	76	23	30
Agder/Rogaland	40	12	30
Vestlandet	42	3	7
Trøndelag	67	26	39
Nord-Norge	20	5	25
Sum	245	69	28

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

I vedlegg 2 har vi tatt med en tabell som viser antall bruk med tilleggsnæringer etter område. Der går det fram at for Østlandet og Agder/Rogaland er utbredelsen av tilleggsnæringer mindre på flatbygdene enn i «andre bygder». Dette kan naturlig forklares med at folk i disse områdene har flere alternative sysselsettingsmuligheter. I Trøndelag er imidlertid resultatet motsatt, her er det mest tilleggsnæringer på flatbygdene.

4.4 Tilleggsnæringer på mindre bruk

Vi vil her se nærmere på de bruk som driver med tilleggsnæring, og her er det viktig å være klar over at ett bruk kan ha flere typer tilleggsnæringer, og dermed være med under flere aktiviteter. Tabell 4.8 viser hvor mange bruk som hadde ulike antall tilleggsnæringer. Vi ser at 49 prosent av brukene hadde bare en type tilleggsnæring, mens 30 prosent har to tilleggsnæringer. Bare en mindre andel hadde mer enn to tilleggsnæringer.

Tabell 4.8 Fordelingen av bruk med ulike antall tilleggsnæringer

Antall tilleggsnæringer	Antall bruk	Prosent
1	34	49
2	21	30
3	9	13
4	3	4
5	1	2
7	1	2
Sum	69	100

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

4.4.1 Økonomidata

I dette kapitlet ser vi på de økonomiske resultatene brukerne oppga, og vi tar for oss en og en tilleggsnæring. *Vareproduksjon* inneholder både «mat fra jordbruket», «annet fra jordbruket» og «annen vareproduksjon» i tillegg til «vareproduksjon fra skogbruket». Vi kan ikke presentere tall for alle disse tilleggsnæringerne hver for seg, etter som vi har for få observasjoner.

Ikke alle brukerne oppga alle tall, så vi presenterer gjennomsnittstall for de brukene det er registrert data fra. Det vil si at selv om det er 4 bruk som har en type tilleggsnæring, så kan det være bare 3 som har oppgitte verdier. Det presenterte tallet blir da gjennomsnittet av de 3. Tabell 4.9 viser antallet bruk som har de ulike tilleggsnæringerne, og gjennomsnittlig omsetning, driftsoverskudd, arbeidsforbruk og investering. Ut fra tabellen ser vi at det er turisme som har den største verdien på både omsetning, driftsover-

skudd, arbeidsforbruk og investeringer. Vi krever minimum 3 bruk bak et gjennomsnitt før det blir presentert. Derfor er ikke alle tall tatt med i Tabell 4.9.

Tabell 4.9 Økonomiske resultater for de ulike tilleggsnæringene

Hva	Antall	Omsetning	Driftsoverskudd	Arbeid familie	Leid arbeid	Investering
Utmarksnæring	14	57 000	39 000	264		118 000
Vareproduksjon	18	44 000	16 000	276		66 000
Maskinkjøring	20	66 000	41 000	179	282	284 000
Turisme	16	125 000	44 000	557	200	908 000
Utleiehus	22	36 000	27 000	64		240 000
Annet	3	33 000				
Arlig erstatning	30	20 000 ¹⁾	3 000 ¹⁾	24		0
Alle	69	87 000	42 000	363	212	444 000

1) Her er det med tre bruk med omsetning på 100 000 kroner eller mer, men som ikke oppga noe driftsoverskudd

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Blant de som driver med «Annet», driver én med oppdrett av ponnier, én med oppdrett av hester og Inn på tunet, mens den siste leverer grunnvann til to kommuner.

For å si noe om spredningen i materialet, så har vi sett videre på omsetning og investering. I Tabell 4.10 viser vi hvor mange med de ulike tilleggsnæringene som har omsetning på over 100 000 kroner, og hvor mange som har investert over 100 000 kroner i den aktuelle tilleggsnæringen. Vi har også tatt med opplysninger om den høyeste omsetningen og den største investeringen for hver enkelt tilleggsnæring. I denne tabellen presenterer vi altså avrundede tall for enkeltbruk.

Tabell 4.10 Antall med omsetning og investering over 100 000 kroner, og største verdi på enkeltbruk i gruppa

	Antall totalt	Omsetning over 100 000		Investeringer over 100 000	
		Antall	Største verdi	Antall	Største verdi
Utmarksnæring	14	2	170 000	1	280 000
Vareproduksjon	18	2	310 000	2	400 000
Maskinkjøring	20	2	500 000	13	850 000
Turisme	16	5	600 000	9	7 000 000
Utleiehus	22	1	100 000	9	850 000
Annet	3	0		0	
Arlig erstatning	30	2	230 000	0	

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Tabell 4.10 viser at en god del bruk har stor omsetning, og også store investeringer i tilleggsnæringen. Spesielt innenfor maskinkjøring og turisme er det flere som har store investeringer (og også stort overskudd). Når det gjelder investeringene, har 2 av de med maskinkjøring investert over 800 000 kroner, og 3 av de med turisme har investert over 1 mill. kroner.

Tabell 4.11 viser omsetning, driftsoverskudd og investeringer i de ulike landsdelene. Det er Vestlandet som har størst omsetning og driftsoverskudd. Men fra denne landsde-

len har vi bare tre bruk som har tilleggsnæring. Brukene på Østlandet ser ut til å ha investert mest.

I tabellene i det følgende er gjennomsnittstallene beregnet ut fra antall bruk (n) som avga informasjon om det enkelte tema. Tall som det ligger mindre enn 3 observasjoner bak, har vi ikke tatt med.

Tabell 4.11 Økonomidata for tilleggsnæring på mindre bruk i de ulike landsdelene.
n = antall bruk som avga informasjon om det enkelte tema

Landsdel	Antall	Omsetning	Driftsoverskudd	Investeringer
	bruk	kroner	n	kroner
Østlandet	23	101 000	22	39 000
Agder Rogaland	12	42 000	12	34 000
Vestlandet	3	243 000	3	2
Trøndelag	26	85 000	26	46 000
Nord-Norge	5	47 000	5	33 000
Sum	69	87 000	42 000	444 000

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

I Tabell 4.12 ser vi at brukene i Trøndelag har flest arbeidstimer. Det var motsatt i driftsgranskingene. Der var gjennomsnittet for landet 215 timer, og i Trøndelag 135 timer eget arbeid. Vi ser også at det er svært få bruk som har oppgitt leid arbeid i forbindelse med tilleggsnæringer.

Tabell 4.12 Arbeidsdata for tilleggsnæring på mindre bruk i de ulike landsdelene
n = antall bruk som avga informasjon om det enkelte tema

Landsdel	Antall	Eget arbeid		Leid hjelp	
		timer	n	timer	n
Østlandet	23	236	15		2
Agder Rogaland	12	126	6		0
Vestlandet	3		1		1
Trøndelag	26	527	17	317	3
Nord-Norge	5	83	4		1
Sum	69	363		212	

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

4.4.2 Tilleggsnæringens økonomiske betydning for familien

For å kunne si noe om tilleggsnæringens betydning for familien, må vi se den i sammenheng med øvrige inntektskilder til husholdningen. I intervjuundersøkelsen spurte vi også om næringsinntekt fra jordbruk (post 2.7.1 i selvangivelsen), næringsinntekt fra skogbruk (post 2.7.2 i selvangivelsen), næringsinntekt fra annen næring (post 2.7.4 i selvangivelsen) og totale lønnsinntekter til brukerfamilien. Dette var vanskelig for mange å svare på, så det er ikke alle som har oppgitt tall her. Her ligger det derfor en usikkerhet om tilleggsnæringen er inkludert i en del av de tallene vi har fått oppgitt. Av erfaring fra driftsgranskingene vet vi at svært mange ikke skiller tilleggsnæringen fra jordbruket i regnskapet sitt.

Tabell 4.13 viser hvordan disse inntektskildene varierte mellom de ulike tilleggsnæringene. Tabell 4.14 viser hvordan inntektene er sammensatt i de ulike landsdelene.

For landet som helhet var gjennomsnittlige inntekter per bruk: Jordbruksinntekt 20 000 kroner, skogbruksinntekt 32 000 kroner, inntekt fra annen næring 67 000 kroner, og gjennomsnittlig lønnsinntekt 397 000 kroner. Vi ser at for gjennomsnittsbruket utgjør tilleggsnæring 6 prosent av inntektene, jordbruket 3 prosent, skogbruk 5 prosent, annen næring 25 prosent, og lønnsinntekter 60 prosent. I vedlegg 2 har vi tatt med en tabell som viser antall bruk med tilleggsnæringer etter område.

I Tabell 4.14 er tallene for Vestlandet med i gjennomsnittet, selv om de ikke vises i tabellen. Det er for få observasjoner her til at vi kan presentere tallene.

Tabell 4.13 Sammenhengen mellom type tilleggsnæring (TN) på bruket og inntekter fra forskjellige næringsgreiner og lønnsinntekter. Avrundet til nærmeste 1000 kroner. n = antall bruk som avga informasjon om det enkelte tema

Hva	Antall bruk	Omsetning, TN		Driftsover-skudd, TN		Næringsinntekt, jordbruk		Næringsinntekt, skog		Næringsinntekt, annen næring		Lønnsinntekter	
		kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n
Utmærksnæring	14	57 000	11	39 000	11	27 000	11	-	-	-	-	413 000	9
Vareproduksjon	18	44 000	18	16 000	18	14 000	18	15 000	16	-	-	439 000	16
Maskinkjøring	20	66 000	20	41 000	20	19 000	20	46 000	12	103 000	3	352 000	20
Turisme	16	125 000	13	44 000	13	18 000	13	12 000	9	232 000	3	345 000	10
Utleiehus	22	36 000	22	27 000	22	30 000	22	11 000	15	218 000	3	399 000	20
Annet	3	33 000	3	-	3	42 000	3	27 000	3	-	-	517 000	3
Arlig erstatning	30	20 000 ¹⁾	27	3 000 ¹⁾	27	24 000	27	48 000	15	234 000	4	411 000	23

1) Her er det tre bruk med relativt høye omsetningstall, men som ikke oppga noe driftsoverskudd
Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Tabell 4.14 Tilleggsnæringens betydning på gardene fordelt etter landsdel, avrundet til 1000 kroner. Også angitt i prosent n = antall bruk som avga informasjon om det enkelte tema.

Landsdel	Antall	Omsetning, tilleggsnæring		Driftsoverskudd, tilleggsnæring		Næringsinntekt, jordbruk		Næringsinntekt, skogbruk		Næringsinntekt, annen næring		Lønnsinntekt	
		kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n	kroner	n
Østlandet	23	101 000	22	39 000	19	21 000	41 000	219 000	0	-	-	340 000	16
Agder Rogaland	12	42 000	12	34 000	9	25 000	2 000	0	-	-	-	382 000	10
Vestlandet	3	243 000	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Trøndelag	26	85 000	26	46 000	25	20 000	52 000	-	-	-	-	407 000	20
Nord-Norge	5	47 000	5	33 000	5	18 000	-	-	-	-	-	420 000	3
Alle	69	87 000	69	42 000	69	20 000	32 000	167 000	0	0	0	397 000	60
Prosent av samlede inntekter				6		3	5	25				60	

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Ser vi på den prosentvise fordelingen av inntektskildene i de ulike landsdelene, så blir den som vist i Tabell 4.15. Vi ser her at tilleggsnæringen betyr mest for bruk på Vestlandet. Jordbruket står for størst andel i Agder/Rogaland, og skogbruk utgjør størst andel i Trøndelag. Annen næring utgjør størst andel på Østlandet, mens lønnsinntektene står for størst andel i Agder/Rogaland.

Tabell 4.15 Inntektskildenes andel av total inntekt, etter landsdeler, prosent¹⁾

Område	An-tall	Tilleggs-næring	Jord-bruk	Skog-bruk	Annen næring	Lønns-inntekt
Østlandet	23	6	3	6	33	52
Agder/Rogaland	12	8	5	1	0	86
Vestlandet	3	11	0	1	19	69
Trøndelag	26	8	4	9	11	69
Nord- Norge	5	7	4	2	5	83

1) Her er det tatt med beløp fra en eller to observasjoner også, for å kunne beregne andel av total inntekt
Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

4.5 Kombinasjoner av tilleggsnæringer

I materialet vårt var det 35 bruk som hadde mer enn en type tilleggsnæring. Den mest utbredte kombinasjonen var vareproduksjon sammen med utmarksnæring, maskinkjøring eller turisme. Tabell 4.16 viser antall bruk med ulike kombinasjoner av tilleggsnæringer. Vi har her bare tatt med de kombinasjonene vi har i driftsgranskingene. Tabellen viser at de fleste har disse kombinasjonene sammen med enda flere tilleggsnæringer. Mangesyleriet, i tillegg til at vi her har få observasjoner, medfører at vi ikke kan si så mye om disse resultatene.

Tabell 4.16 Omfanget av ulike kombinasjoner av tilleggsnæringer

Kode	Kombinasjon	Antall bruk	Antall bruk med flere til- leggsnæringer
140	Utmarksnæring og maskinkjøring	2	1
150	Utmarksnæring og turisme	5	4
120	Utmarksnæring og vareproduksjon	5	5
240	Vareproduksjon og maskinkjøring	5	4
250	Vareproduksjon og turisme	6	4
290	Vareproduksjon og tjenesteyting	Ingen	
450	Maskinkjøring og turisme	2	1
460	Maskinkjøring og tjenesteyting	Ingen	

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

Tabell 4.17 viser økonomisk resultat i de ulike tilleggsnæringene i kombinasjonene. Antallet bruk angir her antallet som har oppgitt tall for begge tilleggsnæringene.

Tabell 4.17 Økonomien i ulike kombinasjoner av tilleggsnæringer

Kode	Kombinasjon	Omsetning	Antall bruk
140	Utmarksnæring og maskinkjøring	42 000 og 29 000	2
150	Utmarksnæring og turisme	48 000 og 30 000	2
120	Utmarksnæring og vareproduksjon	45 000 og 93 000	5
240	Vareproduksjon og maskinkjøring	60 000 og 39 000	4
250	Vareproduksjon og turisme	46 000 og 39 000	5
450	Maskinkjøring og turisme	33 000 og 45 000	2

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen

5 Sammenligning av resultater

Er driftsgranskingene representative når det gjelder tilleggsnæringer også for de minste av de tilskuddsberettigede brukene i SLFs tilskudsregister? Dette var ett av hovedspørsmålene bak dette prosjektet. I dette kapitlet skal vi sammenligne resultater fra driftsgranskingene, SSB og intervjuundersøkelsen.

5.1 Driftsgranskingene, SSB og intervjuundersøkelsen

I driftsgranskingene hadde 51 prosent av brukene tilleggsnæring i 2004. I intervjuundersøkelsen fant vi en utbredelse på 28 prosent. Dette tyder på at det er betydelig mindre tilleggsnæring på de mindre brukene. Se Tabell 5.1.

Sammenligner vi utbredelsen av tilleggsnæringer i de ulike landsdelene, så har driftsgranskingene mest tilleggsnæringer på Østlandet, mens vi blant de mindre brukene fant mest i Trøndelag. I driftsgranskingene er det minst tilleggsnæring i Nord-Norge, mens intervjuundersøkelsen viste at det var minst på Vestlandet.

SSBs tall viser mest tilleggsnæring på Østlandet og minst i Nord-Norge, som i driftsgranskingene. SSBs totaltall viser at 37 prosent av brukene har tilleggsnæring, og dermed ligger mellom driftsgranskingene og intervjuundersøkelsen.

Tabell 5.1 Utbredelse av tilleggsnæring i de ulike landsdeler. Prosent

Landsdel	Utvalg for driftsgr.	SSBs utvalg	Utvalg av mindre bruk
Østlandet	61	41	30
Agder og Rogaland	43	33	30
Vestlandet	43	30	7
Trøndelag	53	41	39
Nord-Norge	38	30	25
Landet	51	37	28

Kilde: NILF (2005b; SSB (2006) og data fra intervjuundersøkelsen

Når det gjelder de ulike tilleggsnæringene, er det i driftsgranskingene aller mest utleiehus og maskinkjøring. Hele 43 prosent av de som har tilleggsnæring, driver innenfor disse to. I driftsgranskingene kan vi også registrere diverse kombinasjoner av flere typer tilleggsnæringer, men ved kombinasjoner er det umulig å dele resultatet mellom de ulike tilleggsnæringene. Dette er en svakhet med driftsgranskingsmaterialet slik det har vært hittil, men som blir endret fra 2005.

Tabell 5.2 viser omfanget av de ulike tilleggsnæringene både i driftsgranskingene, SSB og i intervjuundersøkelsen. Vi har svært få sammenlignbare tall fra SSB. De presenterer tall for mange ulike typer tilleggsnæringer, men deres inndeling er bare delvis sammenlignbar med vår inndeling. Det er bare maskinkjøring og muligens turisme vi kan sammenligne. I deres tall for turisme inngår tall for «campingplass, hytteutleie, gardsturisme og annen innkvartering». Her er det tydelig en jobb å gjøre, slik at tall fra ulike kilder bedre kan sammenlignes og brukes om hverandre.

Problemet med å sammenligne intervjuundersøkelsen med driftsgranskingene, er at vi i intervjuundersøkelsen har innhentet opplysninger om hver enkelt tilleggsnæring, mens vi i driftsgranskingene bare har opplysninger om summen av alle tilleggsnæringer på bruket. I tabell 5.2 har vi forsøkt å fordele brukene fra intervjuundersøkelsen på samme måte som i driftsgranskingene. Det vil si at vi på bruk med kombinasjoner av flere tilleggsnæringer, har plassert disse brukene på den tilleggsnæringen som har størst økonomisk betydning. Tabellen viser godt samsvar mellom resultatene i driftsgranskingene og intervjuundersøkelsen, men vi ser at intervjuundersøkelsen ga en mindre andel bruk med maskinkjøring og utleiehus, og større andel andre tilleggsnæringer. At mindre bruk har mindre maskinkjøring, kan vi vel si er forståelig etter som det mest sannsynlig er mindre maskiner og utstyr på disse brukene. Det må også sies naturlig at SSB blir liggende mellom våre to undersøkelser. De inkluderer hele spekteret av gårdsbruk, mens vi har sett på de mest aktive og de minst aktive hver for seg.

Tabell 5.2 Utbredelse av tilleggsnæringer i driftsgranskingene, hos SSB og i intervjuundersøkelsen

Type tilleggsnæring	Driftsgranskingene		SSB		Intervjuundersøkelsen	
	Ant. bruk	%	Ant. bruk	%	Ant. bruk	%
Utmarksnæring med kombinasjoner	30	6			5	8
Vareprod med kombinasjoner	48	10			6	10
Maskinkjøring	99	21	2 076	16	7	11
Turisme	12	3	492	5	5	8
Utleiehus	107	22			7	11
Festeavgifter og andre komb.	184	38			32	52
Sum	480	100	6 182	100	62	100

Kilde: NILF (2005b); SSB (2006) og data fra intervjuundersøkelsen

I Tabell 5.3 og Tabell 5.4 er data fra driftsgranskingene og fra intervjuundersøkelsen sammenlignet når det gjelder driftsoverskudd i tilleggsnæringer. SSBs undersøkelser om tilleggsnæringer knyttet til jordbruksbedrifter, har ikke omfattet data for omsetning eller driftsresultat. Derfor er SSB utelatt i disse tabellene. Vi ser at i gjennomsnitt utgjør driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer på de mindre brukene ca 2/3 av driftsoverskuddet på bruk som er med i driftsgranskingene. Maskinkjøring, turisme og utleiehus ligger noenlunde på dette forholdet, mens andre typer tilleggsnæringer ligger lavere i andel. Når vi vet at de mindre brukene har relativt lite areal og liten jordbruksproduksjon, er det heller ikke overraskende at forholdet mellom de to gruppene blir som vist i Tabell 5.3.

Tabell 5.3 Driftsoverskudd i de ulike tilleggsnæringerne

Type tilleggsnæring	Driftsgransk- ingene (1)	Intervjuundersø- kelsen (2)	2 i % av 1
Utmarksnæring med kombinasjoner	114 300	39 000	34
Vareproduksjon med kombinasjoner	53 000	16 000	30
Maskinkjøring	59 400	41 000	69
Turisme	86 200	44 000	51
Utleiehus	45 500	27 000	59
Festeavgifter og andre komb.	66 400	3 000	5
Alle	62 500	42 000	67

Kilde: NILF (2005b) og data fra intervjuundersøkelsen

Når det gjelder landsdelene, ser vi av Tabell 5.4 at driftsoverskuddet i tilleggsnæringer ligger relativt høyest på mindre bruk i Trøndelag og Nord-Norge, og lavest for brukene på Østlandet og Agder/Rogaland.

Tabell 5.4 Driftsoverskudd i tilleggsnæringer i ulike landsdeler

Landsdel	Driftsgransk- ingene (1)	Intervjuundersø- kelsen (2)	(2) i % av (1)
Østlandet	69 500	39 000	56
Agder og Rogaland	66 900	34 000	51
Vestlandet	56 400	-	-
Trøndelag	56 400	46 000	82
Nord-Norge	42 500	33 000	78
Alle	62 500	42 000	67

Kilde: NILF (2005b) og data fra intervjuundersøkelsen

Med bakgrunn i det som er kommet fram i dette prosjektet, må vi kunne si at driftsgranskningene ikke er representative for de mindre brukene i tilskuddsstatistikken. Driftsgranskingsbrukene har mer tilleggsnæringer enn de mindre brukene.

5.2 Erfaringer og resultater fra innhenting av regnskap for analyse

I forbindelse med prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m.fl., 2006), var det planen å hente inn 15 regnskaper for analyse, som grunnlag for beregninger av verdiskapingen i tilleggsnæringer på mindre bruk. Regnskapsanalysene ville samtidig gi en pekepinn på hvor gode data en kan oppnå ved telefonintervju. Siden slik kvalitetssikring av intervjudata kan være aktuell også seinere, har vi her tatt med en del erfaringer og resultater fra analysene.

I intervjuundersøkelsen ble det som beskrevet i kapittel 4 ringt til 245 bruk. Sekstini av brukene drev med en eller annen form for tilleggsnæring. Under intervjuet ble disse brukerne stilt et uforpliktende spørsmål om de kunne tenke seg å låne ut regnskapet til NILF dersom dette ble aktuelt. Hele 70 prosent av de spurte var positive til å låne ut regnskapet. Elleve av de 69 brukerne opplyste at de førte regnskapet selv. Femtien bruk fikk regnskapet ført på regnskapskontor. På de resterende 7 brukene mangler vi opplysninger om hvem som fører regnskapet.

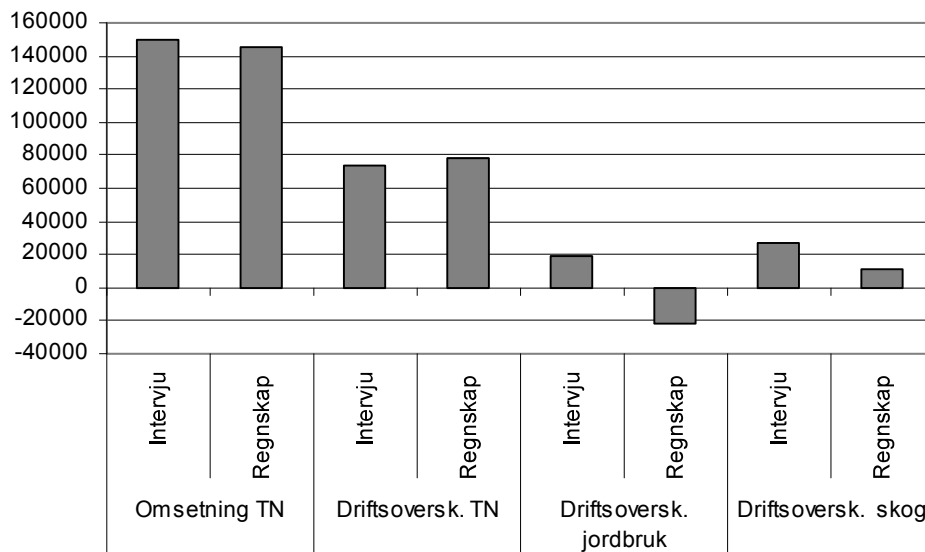
Etter nærmere gjennomgang var det 18 av de 22 brukene fra Trøndelag som var aktuelle for regnskapsanalyse. Vi hentet ikke inn regnskap fra de som bare hadde festeavgifter/erstatninger som eneste tilleggsnæring.

Det viste seg å være vanskelig å få inn et tilstrekkelig antall regnskap fra mindre bruk til rett tid. Det kan være flere årsaker til det. Dette er brukere som i all hovedsak ikke kjenner til NILF og NILFs virksomhet fra før, noe som gjør det nødvendig med en grundig forklaring av bakgrunnen for henvendelsen, og med detaljert beskrivelse av det rent praktiske med innsendingen av papirene. Dette er mindre bruk hvor den ordinære jordbruksdrifta betyr lite, og dermed blir heller ikke tallene av så stor interesse for brukerne. En medvirkende årsak til at regnskapene ikke ble sendt inn, kan være at henvendelsen til regnskapskontorene ble gjort i desember/januar. Dette er en hektisk tid for dem, og var kanskje årsaken til at dette arbeidet ikke kunne prioriteres da.

I regnskapsundersøkelsen ble det vektlagt å få korrekte tall, spesielt for tilleggsnæringen, men data for jordbruk, skogbruk, annen næring og lønnsinntekt ble også tatt med. Vi hentet ikke inn opplysninger om private verdier og investeringer, dersom dette ikke var ført i regnskapet.

Flere oppga på telefon at de drev med ulike tilleggsnæringer, uten at vi fant spor av det i regnskapene. I noen tilfeller viste det seg at bilag enten ikke var sendt regnskapskontoret, og dermed ikke ført i regnskapet, eller at de hadde gitt opplysninger for 2005 i stedet for 2004.

Målet var å analysere 15 regnskap, men vi endte opp med 11 analyserte regnskaper. I Figur 5.1 er resultatene fra intervjuundersøkelsen og regnskapsanalyser sammenlignet. På enkeltbruk var det til dels svært store avvik. En forklaring på de store avvikene kan være ulik forståelse av begrepet tilleggsnæring. Vi definerer for eksempel maskinkjøring og juletreproduksjon som tilleggsnæring, mens for bonden kan dette bli sett på som en inkludert del av jord- og skogbruk. Når vi ser på resultatene fra de 11 brukene i gjennomsnitt, jevner forskjellene seg ut, og avvikene blir relativt små, unntatt for driftsoverskudd jord- og skogbruk. Hovedårsaken til de store avvikene for jord- og skogbruk, er at i regnskapsanalysen ble alle posteringer som hadde med tilleggsnæringer å gjøre, samlet på tilleggsnæringer. I skatteregisteret er det godtatt at inntekter fra tilleggsnæringer på opptil 30 000 kroner føres på yrkessgreinene jord- eller skogbruk.

Figur 5.1 Sammenligning mellom svar på telefonintervju og regnskapstall fra 11 bruk i Trøndelag

Kilde: Data fra intervjuundersøkelsen.

6 Diskusjon

I dette prosjektet har vi først og fremst sett på forekomsten av tilleggsnæringer på de brukene i SLFs tilskuddsstatistikk som har for liten økonomisk aktivitet til å komme med i utvalget for driftsgranskingene. Totalt var det 15 800 bruk i utvalgsgrunnlaget av disse mindre brukene i 2004. Vi har også sett på hvilke datakilder som kan være til nytte i en mer helhetlig undersøkelse av tilleggsnæringer, der utvalgsgrunnlaget består av alle bebodde landbrukseiendommer.

Ved oppbygging av ny statistikk på området tilleggsnæringer, vil det være aktuelt å tilpasse og utbedre statistikk som allerede finnes, slik som NILFs driftsgranskinger og SSBs undersøkelser om tilleggsnæringer.

Hovedprosjektet bør også se på data for grupper av bruk som ikke er godt representert i driftsgranskingene, slik som samdrifter innen melkeproduksjon og spesielt store bruk. Det vil også være av interesse å skaffe data for tilleggsnæringer fra andre næringsgreiner innen landbruk. Spesielt gjelder dette de mange skogeiendommene som ikke har jordbruksdrift. Mange av disse driver aktivt med tilleggsnæringer.

6.1 Datakilder og metode

Av de datakildene vi har til disposisjon som grunnlagsdata for en forbedret statistikk om tilleggsnæringer, er det naturlig å nevne driftsgranskingene først. Driftsgranskingene er en regnskapsundersøkelse supplert med tilleggsopplysninger fra brukerne. Det er en arbeidskrevende, men kvalitativt god statistikk. Vi har likevel gjennom prosjektarbeidet påvist at registreringen av tilleggsnæringer i driftsgranskingene ikke holder mål i forhold til dagens behov. Dette er nærmere omtalt blant annet i kapittel 5.1.

Om en tenker seg en årlig statistikk for tilleggsnæringer på foretak som er med i tilskuddsstatistikken, der driftsgranskingene og en eventuell intervju-/regnskapsundersøkelse er basis, vil det likevel være nødvendig med kvalitetssikring og supplement fra andre datakilder. For det første vil en slik statistikk ikke dekke de ca 80 000 bebodde landbrukseiendommene som er utenfor tilskuddsstatistikken. For det andre er tilleggsnæringer så sammensatt at det vil være nødvendig med case-studier for å lage gode oversikter over enkelte av driftsformene innen denne næringskategorien. I tillegg vil det

være en fordel å kunne sammenligne våre basisdata med data fra andre undersøkelser, spesielt SSBs landbruksundersøkelser. Landbruksundersøkelsene bekrefter i hovedtrekk de resultatene vi har kommet fram til gjennom driftsgranskingene (se for eksempel Tabell 5.1). Ved siden av å fungere som kvalitetssikring, representerer også SSBs statistikk et større spekter av jordbruksbedrifter enn driftsgranskingene gjør, og utvalget er langt større.

Landbruksregisteret i SLF inneholder oversikt over alle landbrukseiendommer i Norge. Her kan vi følge utviklinga i antall bebodde landbrukseiendommer, og i tilskuddsstatistikken kan vi holde øye med strukturutviklinga blant driftsenhetene i jordbruket. Dette vil være aktuelle hjelpemidler for å kvalitetssikre et estimat av omfanget av tilleggsnæringer innen et avgrenset område, som fylke, region eller på landsbasis.

Data fra NILFs spesialundersøkelser og fra andre prosjekter i og utenfor NILF vil bidra på områder som driftsgranskingene ikke dekker. Her vil en trolig også kunne ha nytte av data fra kilder som bl.a. Norsk gardsost, Norsk gårdsmat og bygdeturisme, Mattilsynet, FMLA'ene, Innovasjon Norge m.fl.

6.2 Tilleggsnæringer nar strukturen i jordbruket endres

I kapittel 3.1 er det en gjennomgang av driftsgranskingsmateriale for å se om det er forskjeller i tilleggsnæringer etter bruksstørrelse. Gjennomgangen konkluderte med at det ikke er noen sikker indikasjon på at omfanget av tilleggsnæringer varierer med bruksstørrelse innen det størrelsesintervallet av jordbruksdrift som driftsgranskingene dekker. Dette gjaldt både andelen av bruk med tilleggsnæring og resultatnivået for tilleggsnæringer. Dette bekreftes også i andre undersøkelser. Det gir videre en indikasjon på at bruk i nærmeste størrelsesintervall over og under det utvalget som er gjort for driftsgranskingene, sannsynligvis også har tilleggsnæringer i noenlunde samme omfang som i driftsgranskingene. I materialet fra driftsgranskingene har bruk over gjennomsnittstørrelse vært noe overrepresentert. Likevel har vi hittil hatt lite data fra de aller største brukene. Disse brukene utgjør foreløpig et lite antall i forhold til utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene i sin helhet. Fra og med 2005-materialet vil denne situasjonen være forbedret.

En annen konsekvens er at vi kan regne med at gruppen av mindre bruk som ligger nærmest utvalgsgrunnlaget for driftsgranskingene, har tilleggsnæringer noenlunde som i driftsgranskingene. Når gjennomsnittlig forekomst av tilleggsnæringer i gruppa av mindre bruk som helhet, er klart lavere enn i driftsgranskingene, må det være enda mindre av tilleggsnæringer på de aller minste av de mindre brukene. Det er også rimelig at det er slik. Hovedinntekta til brukerne kommer da oftest fra lønnet arbeid, som både gir mindre anledning til, og behov for, å drive med tilleggsnæringer. På de minste brukene er også driftsapparatet lite, og kanskje foreldet. Maskinkjøring, som er en vanlig og betydningsfull tilleggsnæring på større bruk, kan tjene som eksempel. Når bruksstørrelsen avtar, avtar også maskinparken i størrelse, og dermed sviner grunnlaget for maskinkjøring som tilleggsnæring. Se mer om dette i kapittel 5.1. Vi vet også at på landbrukseiendommer som ikke har jordbruksdrift, er så å si alt jordbruksareal bortleid. Se kapittel 3.2.2. Da er det også lite av maskiner, og derfor små muligheter til maskinkjøring som tilleggsnæring. Det finnes nok en del maskinentreprenører på landbrukseiendommer uten nyttbart jordbruksareal, men da vil næringsvirksomheten oftest komme inn under betegnelsen «annen næring», etter den definisjon som hittil har vært brukt av NILF og SSB.

6.3 Tilleggsnæringene nar driftsmaten endres

I kapittel 3.2.1 refererte vi tall fra SSBs landbruksundersøkelse for 2003, der vi sorterte driftsformene i jordbruksdrifta etter andel bruk med tilleggsnæring. Resultatet var at andelen av bruk med tilleggsnæring så ut til å øke med økende mangfold i jordbruksdrifta. Driftsgranskingene viser delvis samme resultater, men Tabell 3.6 viser også at kvaliteten av beregningsresultater kan styrkes vesentlig ved å benytte data fra SSB i tillegg. Bekreftes driftsgranskingenes data av SSBs undersøkelser, vil det være en styrking av det aktuelle datamaterialet. Motsatt vil det til vanlig være en svekkelse av materialet hvis SSBs undersøkelser viser motstridende resultater i forhold til driftsgranskingene. Ofte vil det også være slik at SSBs datamateriale tåler sterkere oppsplitting i grupper enn data fra driftsgranskingene gjør, fordi dette materialet omfatter langt flere driftsenheter enn datamaterialet fra driftsgranskingene.

Hvis disse observasjonene er gyldige for utviklinga framover, kan vi forvente at der jordbruksdrifta spesialiseres får tilleggsnæringene dårligere kår. Motsatt vil tilleggsnæringene ha større mulighet til å utvikle seg der det satses på mangfold. Dette kan ha noe med geografi og produsentmiljø å gjøre, men det vil også ha noe med rammebetingelser og driftsforhold for den enkelte driftsform å gjøre. Det virker også rimelig at der det satses på volumproduksjon, vil spesialiseringa redusere interessen og mulighetene for tilleggsnæring. Like rimelig er det at der et allsidig jordbruk er en nødvendighet for å skaffe et stort nok inntektsgrunnlag, eller at den allsidige drifta velges ut fra interesse, der er også vilkårene for mangesysleriet mer tilstedeværende. Ofte tenker heller ikke brukerne da så nøye over hva som er landbruk, og hva som er *tillegg* til landbruk.

6.4 Tilleggsnæringene nar landbruksdrifta legges ned

I tidsrommet 2001-2004 gikk over 11 000 bruk, eller 18 prosent av antallet bruk i 2001, ut av SLFs tilskudsregister. Storparten av brukene var små, og kjennetegnes av et ensidig driftsopplegg. Begge deler tilsier at nedgangen i inntekter fra tilleggsnæring på landsbasis ikke skjer i takt med antallet bruk som legges ned. Samtidig ser vi av driftsgranskingene at omfanget av tilleggsnæring øker i den bruksgruppen som er representert der. Til sammen fører dette sannsynligvis til en viss økning i de totale inntektene fra tilleggsnæring. I følge SSB går den samlede arbeidsinnsatsen i tilleggsnæring ned. Det meste av denne nedgangen skyldes bruksnedleggelse. I driftsgranskingene kan det se ut som veksten i *verdiskapingen* i tilleggsnæring på de gjenværende brukene de siste årene har vært stor nok til å kompensere for den nedgangen bruksnedleggelsen betyr.

To tredeler av brukerne som la ned drifta var yngre enn 60 år. Vi kjenner ikke til hvordan bruksnedleggingen påvirket deres yrkessituasjon, men det er rimelig å anta at svært mange av disse hadde lønnsarbeid ved siden av bruket, og kanskje hadde mulighet til å øke dette. Jordbruket kan ha mistet økonomisk betydning, eller lagt beslag på for mye arbeidstid. SLFs statistikk på dette området kan være en hjelp til å finne hvor nedgangen i antall driftsenheter er størst, og er på den måten med på å klarne bildet av utviklingen fra et aktivt jordbruk til landbruksarealer som bosteds- eller utleieobjekt.

Landbrukseiendommer uten registrert jordbruksdrift har hittil falt utenfor SSBs landbruksundersøkelser, men SSB har likevel en del statistikk som er til nytte for å kartlegge potensialet for landbruksrelatert næringsvirksomhet. Det gjelder både skogbruksundersøkelsen i 2004, og oversikt over jordbruksarealer og over bygninger på landbrukseiendommer. Kobling med annen statistikk vil antakelig også kunne vise forekomster av næringsvirksomhet knyttet til de mange eiendommene det her er snakk om.

Selv om det ligger utenfor dette prosjektet, nevner vi at det også kan drives «tilleggsnæringer» på de mange bebygde, men ubebodde landbrukseiendommene der jorda vanligvis er bortleid. Det kan for eksempel være utleie av bygninger eller rettigheter til forskjellige formål. For å finne omfanget av næringsvirksomhet med slike ressurser som grunnlag, trenges det nye undersøkelser á la de fullstendige landbrukstellingene, som sist var utført i 1989. Noe av det samme kan sannsynligvis også oppnås ved kobling av data fra ulike registre.

6.5 Sammenligning med metodikken i driftsgranskingene

For at brukene i driftsgranskingene skal bli registrert med tilleggsnæring, har kravet til nå vært at enten må familien ha utført minst 200 timer arbeid, driftsoverskuddet vært minst 10 000 kroner, eller at eiendelene i tilleggsnæringen minst hadde en verdi på 100 000 kroner. Bruk som har tilleggsnæring, men der omfanget ikke oppfyller noen av disse kravene, har blitt registrert i databasen med «Ikke tilleggsnæring», selv om dataene ligger der.

Dersom bruket hadde flere tilleggsnæringer, måtte hver enkelt stå for minst 25 prosent av arbeidsinnsats, driftsoverskudd eller verdier av eiendeler dersom de skulle komme med i driftsformkoden. Dersom mer enn to tilleggsnæringer fylte disse kravene, skulle koden for tilleggsnæring på bruket registreres med «ikke klassifisert». Begge disse to kravene medførte at vi i driftsgranskingene mister en del informasjon om tilleggsnæringer på brukene. I intervjuundersøkelsen blant brukere på mindre bruk har vi ikke satt noen nedre grense for hva som er tilleggsnæring.

Fra og med regnskapsåret 2005 er rutinene i driftsgranskingene lagt om. Ulike tilleggsnæringer registreres på kontonivå, som driftsgreiner. Det vil gjøre muligheten for sammenligning med for eksempel SSBs data langt enklere, og det vil også gi flere muligheter til å analysere resultater.

Som også beskrevet i kapittel 5.1, har vi i driftsgranskingene hittil brukt kombinasjoner av ulike tilleggsnæringer. Vi har hatt 6 spesialiserte tilleggsnæringer (utmarksnæring, maskinkjøring, vareproduksjon, turisme, utleiehus og annen tjenesteyting). I tillegg har vi også hatt ulike kombinasjonsmuligheter av disse. På grunn av liten spesifisering av inntekter og kostnader, har det derfor vært umulig å finne separate resultater på bruk med flere enn en tilleggsnæring.

Videre har kodingen av tilleggsnæring i driftsgranskingene vært krevende å følge opp kontinuerlig. Har et bruk blitt klassifisert med en bestemt type tilleggsnæring ett år, så har denne klassifiseringen hatt lett for å henge med videre, helt til noen manuelt fjernet eller endret den. For regnskapsårene 2003 og 2004 er det påbegynt en grundig gjennomgang av kodingen. Dette kommer inn i bedre rutiner for 2005.

6.6 Erfaringer med telefonintervju som metode

Intervjuundersøkelsen viste at omfanget av tilleggsnæringer er mindre på de mindre brukene. Det blir dermed også framover behov for en egen undersøkelse blant disse brukene. På landsbasis kontaktet vi 1,55 prosent av alle aktuelle bruk, og disse var tilfeldig plukket ut. Det er likevel et spørsmål om representativiteten i vår ringerunde var god nok.

Intervjuundersøkelsen viste at mange av gårdbrukerne har liten kjennskap til eget regnskap. Mange av dem kunne heller ikke svare på alle spørsmålene. Dette betyr at det er en betydelig usikkerhet i de tallene vi får oppgitt gjennom intervju.

Det var vanskelig, og også ofte uinteressant, for mange gårdbrukere å skille næring-

ene fra hverandre. Dette gjelder både skille mellom tilleggsnæring og andre næringer, men også skille mellom ulike tilleggsnæringer. Mange gårdbrukere opplever dette som integrerte aktiviteter. Vi er derfor usikre på om de tallene vi har fått for jordbruk, skogbruk og eventuelt anna næring også kan inneholde tall for tilleggsnæringer. I regnskapsammenheng forholder de fleste seg naturlig nok bare til skattereglene, og der inngår en del av det vi betrakter som tilleggsnæringer i jord- eller skogbruksinntekten. I tillegg kommer grenseverdien på 30 000 kroner som kan føres på jordbruket, selv om inntekten ikke har noe med jordbruket å gjøre.

En fordel med intervju er imidlertid at vi får muligheten til å forklare spørsmålene, slik at vi sikrer at intervjuobjektene forstår spørsmålene, og tolker dem likt. Vi opplevde et stort behov for å forklare hva vi mener med tilleggsnæring. Gårdbrukerne ser som oftest hele gården som en enhet, og skiller ikke mellom jordbruk og tilleggsnæring. Men gjennom en slik samtale er det fare for at intervjuer påvirker intervjuobjektet. Det er derfor viktig at det er *få* intervjuere, slik at spørsmålene forklares på lik måte. Ved utsending av *spørreskjema* blir det bare gårdbrukerens subjektive oppfatning som gjelder, og den er ofte annerledes i forhold til vår definisjon av tilleggsnæring.

I prosjektet *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag* (Sjelmo m.fl., 2006) ble det hentet inn regnskap fra 11 brukere som også hadde vært med i intervjuundersøkelsen. Dette ble gjort primært for å bruke regnskapsdata fra disse brukene i verdiskapingsberegningene. Regnskapsanalysene fungerte også som kvalitetssikring av tallene vi fikk oppgitt i intervjuundersøkelsen, og er interessant som metodikk også for dette prosjektet. Erfaringene fra regnskapsinnhentingen er omtalt i kapittel 5.2.

På enkeltbruk var det til dels svært store avvik mellom regnskap og intervjuresultater, men for gjennomsnittet ble avvikene på tilleggsnæringene ikke store. Derimot ble avvikene store på driftsresultater i jord- og skogbruk. Skattereglene er nok noe av årsaken til dette. Brukene som deltok i regnskapsanalysen hadde i følge intervjuundersøkelsen 20 000 kroner i næringsinntekt fra jordbruket. Etter regnskapsgjennomgangen var overskuddet i jordbruket snudd til 20 000 kroner i minus.

Regnskapsanalysene viser at kvaliteten på data fra intervjuundersøkelser (og sannsynligvis også spørreskjemaer) på dette området kan være usikre. De viser også at så lenge det er snakk om feil anslag, kan et gjennomsnitt bli noenlunde riktig, fordi feilene fordeler seg til begge sider. Noen brukere tenker imidlertid inntekter eller omsetning når det spørres om overskudd. Da kan det lett bli systematiske feil, som at summen av driftsoverskudd fra tilleggsnæringer og jord- og skogbruk i dette tilfellet ble for stor i intervjuene.

7 Videre oppgaver

Prosjektet har gitt både ventede og uventede resultater, og har også vist at det er et behov for å gå videre med en del spørsmål.

Undersøkelse blant brukere som har lagt ned jordbruksdrifta

SLF har navn og adresse til brukere som har redusert eller lagt ned jordbruksdrifta, og derfor har gått ut av tilskuddsstatistikken. En undersøkelse blant disse vil kunne være et bidrag til å få oversikt over eventuelt tilleggsnæringer på bruk som ikke er i aktiv drift.

Et nærmere samarbeid med SSB om landbruksstatistikk?

SSB presenterer data for mange ulike driftsformer innen tilleggsnæringer, men slik det er nå, er det bare maskinkjøring, og muligens turisme som uten videre kan sammenlignes med data fra NILF. Det er sterkt ønskelig at innhenting av data etter hvert kan tilpasses, slik at data kan sammenlignes og være til gjensidig nytte.

Hvordan kommer mangesysleriet ut økonomisk?

Av data spesielt fra SSB ser det ut til at mangesysleriet i jordbruket fører til mangesysleri også blant tilleggsnæringer. Hvordan slike sammensatte driftsopplegg kommer ut økonomisk i forhold til mer ensidige driftsopplegg, vet vi ikke. For beslutningstakere som skal legge opp stimulerings tiltak for ny næringsutvikling, ville slike kunnskaper vært nyttige.

Regnskapsanalyser fra de mindre brukene i tilskuddsstatistikken

Regnskapsanalysene for de 11 brukene vi omtalte i kapittel 5 stemte bare delvis med data fra intervju av brukerne på de samme brukene. Sammenligningen av resultater fra analyse og intervju ser ut til å gi interessante spørsmålsstillinger, som burde vært undersøkt på et større antall bruk. Det ville både ha gitt en sikrere konklusjon om kvalitet av intervjudata på dette området, og det kunne kanskje gitt svar på spørsmål som:

- Hvorfor drives det jordbruk med underskudd, subsidiert av lønnsinntekter eller andre inntekter? – eller vet ikke brukeren at drifta går med underskudd?
- Drives bruket som hobby, for interessens skyld, eller er det andre grunner til at drifta ikke legges helt ned?

Referanser

- AAD, 2003. *St.prp. nr. 70 (2002-2003) Om jordbruksoppjøret 2003 – endringer i statsbudsjettet for 2003 m.m.* Arbeids- og administrasjonsdepartementet. <http://odin.dep.no/fad/norsk/publ/stprp/002001-030037/index-dok000-b-n-a.html>
- BFJ, 2005. *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken*, tabell 2 i detaljert del. Budsjettnemnda for jordbruket, Oslo
- Centre for Rural Research, University of Exeter, 2003. *Farm Diversification Activities: Benchmarking study 2002. Final report to DEFRA*. University of Exeter, Centre for Rural Research, and University of Plymouth, Rural and Tourism Research Group <http://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/farmdiv/>. 20.01.2006
- DEFRA, 2004a. *Farm Business Survey 2004/05: Instructions for collecting the data and completing the farm return*. DEFRA, Food Chain Analysis Division 2. November 2004. <http://statistics.defra.gov.uk/esg/asd/fbs/reference/instructions.pdf>. 24.01.2006
- LMD, 2004. *St.prp nr 1, (2004-2005)*
Nettadresse: <http://odin.dep.no/filarkiv/222577/STP001LMD-TS.pdf#page=14>. Landbruks- og matdepartementet, Oslo
- McNally, S., 2001. «*Farm diversification in England and Wales – what can we learn from the farm business survey?*» Artikkel i *Journal of Rural Studies* (2001) 247-257
- NILF, 2005a. *Driftsgranskingene i jord- og skogbruk*, årgangene 1998-2004, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo
- NILF, 2005b. *Tilrettelagte data fra driftsgranskingene for 2004*, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo
- Rønning, L., 2004. *Multinæringsaktivitet på norske gårdsbruk – analyse av økonomi og sysselsetting i annen næringsvirksomhet*. Arbeidsnotat nr. 1013/04. Nordlandsforskning, Bodø
- Sjelmo, O. m.fl., 2006. *Verdiskaping og sysselsetting i tilleggsnæringer i Trøndelag*. NILF-notat 2006-9. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo
- SLF, 2005. *Jordbruksareal i drift og antall søkere pr. 31.7.*
Nettadresse: <http://32.247.61.17/skf/prodrapp.htm>. Lastet ned 18.11.2005. Statens landbruksforvaltning, Oslo
- SSB, 2002. *Landbrukseiendommer og bebyggelse*.
Nettadresse: <http://www.ssb.no/emner/10/04/laeiby/tab-2002-10-21-02.html>. Lastet ned 16.09.2005. Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger
- SSB, 2005. *Landbruksundersøkelsen*.
Nettadresse: <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/lu/tab-2005-04-19-02.html>. Latet ned 13.01.2006. Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger
- SSB, 2006. *Tilrettelagt tall fra Landbruksundersøkelsene 1999, 2001, 2003 og 2005. Tilleggsnæringer*. Mottatt fra SSB januar og april 2006. Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger

Annet
Årlige erstatninger/festeavgifter

5. Fyll inn i tabellen for hver enkelt type tilleggsnæring

AKTIVITET	OMSETNING	ARBEIDS- FORBRUK	DRIFTS- OVERSKUDD (Inntekter minus kostnader)	INVESTERT KA- PITAL, OG NÅR (Hvor mye kapital er bundet opp?)
		Familie Leid		Inv. kr. År
		Familie Leid		Inv. kr. År
		Familie Leid		Inv. kr. År
		Familie Leid		Inv. kr. År
		Familie Leid		Inv. kr. År

6. Diverse spørsmål om gården forøvrig:

- Næringsinntekt jordbruk (Post 2.7.1 på selvang):.....
- Næringsinntekt skogbruk (Post 2.7.2 på selvang):.....
- Næringsinntekt i eventuell annen næring (Post 2.7.4 på selvang):.....
- Eventuelle lønnsinntekter på gården (Post 2.1 på selvang):.....
- Antall medlemmer i husstanden: Barn < 17 år..... Voksne.....

7. Eventuelt

Kan du tenke deg å låne ut regnskapet for bruk i et evt prosjektet om tilleggsnæring-
er?   Ja   Nei

Hvilket regnskapskontor fører regnskapet? .....

Vedlegg 2. Tabeller inndelt etter område

Deler vi landet inn i de samme områdene som vi benytter i driftsgranskningen, blir utbredelsen av tilleggsnæring på mindre bruk som vist i Tabell.

Tabell 1 Antall ringt til, og antall og andel med tilleggsnæring (TN) i de ulike områdene

Område	Antall ringt til	Antall med TN	Prosent
Østlandet - flatbygder	28	5	18
Østlandet - andre bygder	48	18	38
Agder/Rogaland - Jæren	20	3	15
Agder/Rogaland -andre bygder	20	9	45
Vestlandet	42	3	7
Trøndelag - flatbygder	36	18	50
Trøndelag - andre bygder	31	8	26
Nord-Norge	20	5	25
Sum	245	69	28

Ser vi på sammensetningen av inntektskildene mellom områdene, blir fordelingen som vist i tabell 3.9.

Tabell 2 Tilleggsnæringens betydning på gardene, fordelt etter område

Område	Omsetn.,		Driftsresultat, TN	Nær.	Nær.	Nær.	Lønnsinntekt
	An-tall	TN-antall obs.		innt., Jordbr.	innt., Skogbr.	innt., a. næring	
Østl-flatbygder	5	246 000- 4		30 000	43 000		313 000
Østl-andre bygder	18	69 000-18	31 000-17	18 000	40 000	174 000	346 000
AR-Jæren	3	35 000- 3					
A/R-andre bygder	9	45 000- 9	38 000- 9	27 000	2 000		382 000
Vestlandet	3	243 000- 3					
Tr.lag, flatbygder	18	90 000-18	52 000-17	24 000	66 000		438 000
Tr.lag, a. bygder	8	75 000- 8	33 000- 8	13 000	15 000		337 000
NordNorge	5	47 000- 5	33 000- 5	18 000			420 000
Sum	69	87 000	42 000	20 000	32 000	167 000	397 000

Etter som det er for få observasjoner i flere grupper, kan vi ikke presentere tall, og da blir det meningsløst å regne prosenter av resterende tall. Den prosentvise fordelingen av inntektskildene i de ulike områdene kan vi altså ikke se på her.